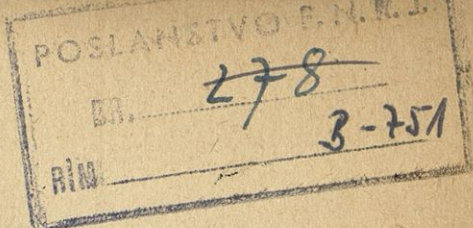

SLOVENSKO PRIMORJE

IZDAL *Prop. odsek*
NOOJ MILANO

SLOVENSKO PRIMORJE ★

izdal Kulturno-prop. odsek NCOJ v Milano.

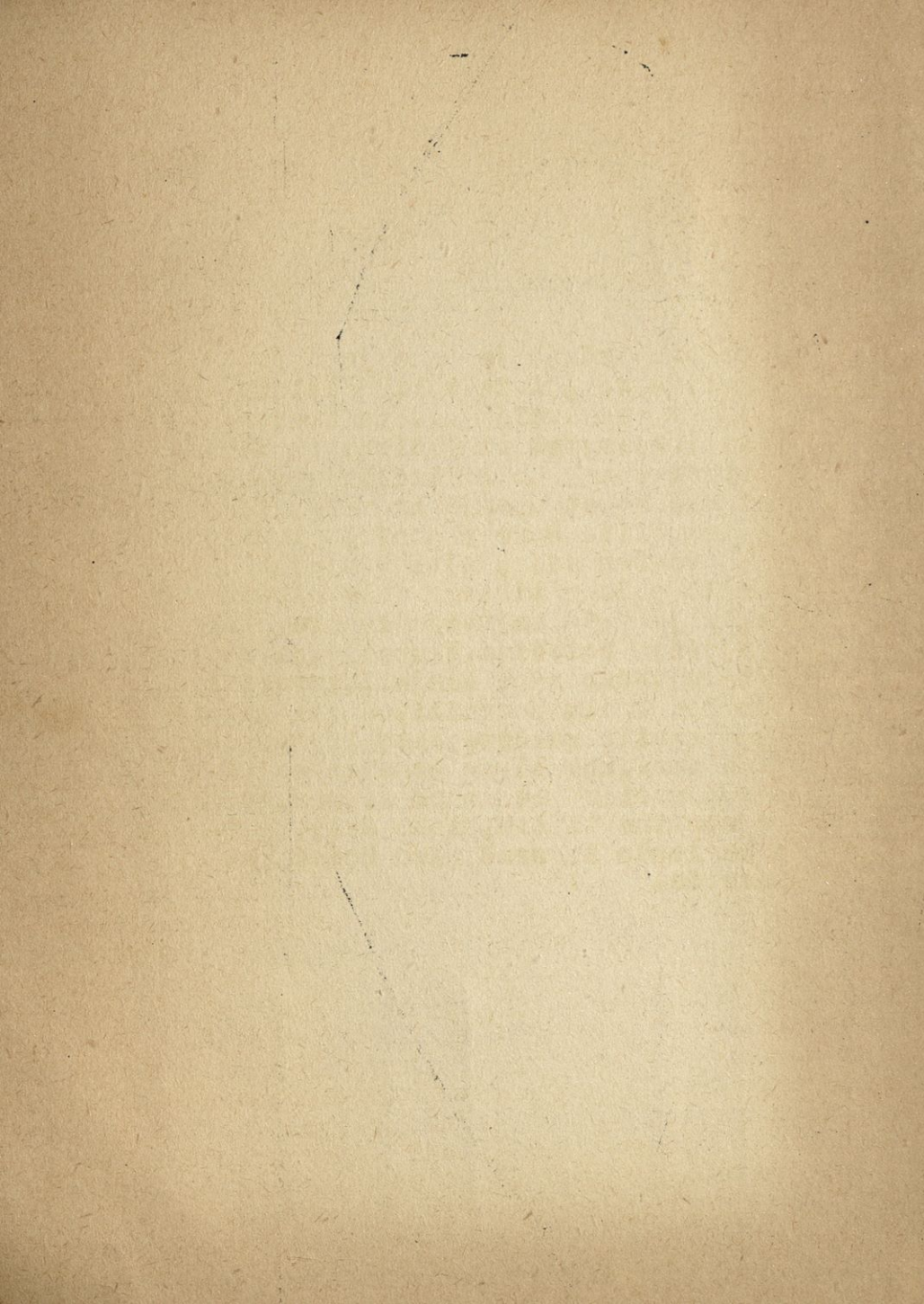
651 785717

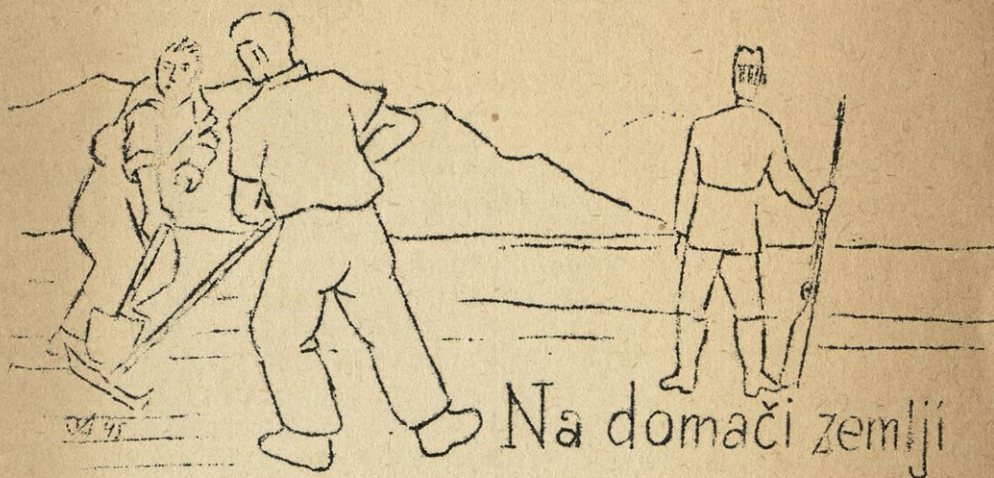

202119852

Posebna izdaja št.2 je izšla v avgustu leta 1945.

Ta druga posebna izdaja je namenjena predvsem Primorskim Slovencem, ki že toliko let žive v tujini, trpijo in se mučijo ... pa hrepene po svoji domovini. Njim, žrtvam fašizma in medna = rodnega sovraštva naj bo ta izdaja v spodbudo, naj jim prinese zopet upanja in vere, ki so jo v teku let izgubili. Bero pa naj jo tudi ostali z enako navdušenostjo, kajti v njej bodo našli vsaj medlo podobo tistega dela slovenskega ozemlja, ki je naša največja lepota, sreča ter naša največja bolečina. V upanju, da o tej zemlji ne bomo vedno samo sanjali, govorili, ampak se bomo tja kmalu povrnili, odprli zapuščene domove, popravili razdrte hiše in zgradili naše požgane vasi, zbrali se bomo in sedli v kot, da se pogovorimo kot некоč ... posvečamo to brošuro spominu tistih, ki so dali svoje življenje za lepšo in srečnejšo bodočnost slovenskega naroda.

Na domači zemlji

...Naše slovensko Primorje je po dolgih letih osvobojeno, toda nastali so neprijetni dogodki, nastal je nesporazum. Hoteli so nas obdolžiti, češ da smo ~~na~~ izkoristili to vojno za nekakšne osvaja-
ne cilje. Hoteli so nam naprtiti, da hočemo tu v zahodni Evropi postaviti naše zaveznike pred do-
vršeno dejstvo. Ne! Nismo postavili zaveznikov pred dovršeno dejstvo. Nemce smo postavili pred do-
vršeno dejstvo, Nemce, katere smo tolkli in prena-
gali. Izvršili smo samo svojo zavezniško dolžnost. Izvršili smo jo stoodstotno. Izvršili smo jo vest-
no do konca.

V imenu vsega ljudstva, ne samo slovenskega, temveč vseh narodov Jugoslavije, odločno odbijam očitek, da imamo kakršen koli namen nekaj s silo osvojiti.

Ni nam treba s silo osvajati tega, kar je naša po-
polna pravica, ker verjamemo, da bodo zavezniki svo-
jo obljubo, dano v Atlantski pogodbi, izpolnili: da
bodo narodi, vsi narodi, ki so zasužnjeni, imeli pra-
vico, da sami odločajo o svoji usodi. V tem slučaju
se nam ni treba bati za naše tankajšnje brate!"

(Iz Titovega govora v Ljubljani)

ZGODOVINSKA URA PRIMORSKE

Dogodki zadnjega meseca so pokazali, da je ljudstvo Trsta, Pulja, Gorice in drugih krajev Primorske dočelo svojo veliko zgodovinsko uro, v kateri se odloča njegova usoda, zrelo in pripravljeno. Logočna in silna drama primorskega ljudstva se je namoma in nepričakovano pričela odpletati tako, da ljub vsem stiskam današnjega dne obeta, da bo prišel dan, ko bo s polno svobodo poplačano za vse pretekle muke. Globoka vera, da ni vnanje sile na svetu, ki bi mogla iztrgati iz rok ljudstvu tiste njegove pravice ki si jih je ono samo priborilo, doživlja te dni na Primorskem svoje sijajno potrdilo.

Z unikom jugoslovanske armade od Soče in Trsta so naenkrat splahneli v prazen nič vsi zlobni očitki, o enostranski aneksiji in vsi pikri ugovori o sovjoljnem reševanju primorskega vprašanja. Sedaj stoji primorsko ljudstvo goloročno na svojih lastnih tleh trdno zaupajoč vase, in volja, ki jo v tem trenutku izraža to ljudstvo, zato ni več običajna, politična manifestacija, marveč pomeni nepreklicni, dokončni izraz njegove samoodločbe, polni dokončni in nepreklicni temelj bodočega mednarodnega položaja Primorske. Doslej so se nasprotniki Jugoslavije sklicevali na italijansko manjšino na Primorskem. V tej usodni zgodovinski uri pa je ta italijanska enota sama rešila svoje vprašanje in zato so enodušne in veličastne manifestacije italijanskega prebivalstva v Trstu, v Pulju in drugod za demokratično oblast in Titovo Jugoslavijo mnogo več kot običajna politična manifestacija... one pomenijo samoodločbo italijanske manjšine na Primorskem, one pomenijo dokončno ureditev primorskega vprašanja. In kakor ni mogel takšen političen razvoj presenetiti onega, ki je dosledno zaupal v demokratično rešitev narodne-

ga vprašanja, pa je moral tem večje zaprepaščenje vzbuditi pri onih, ki niso verjeli v demokratičen razvoj na Primorskem in katerim je italijanska nota na Primorskem služila kot glavni argument za njihove protidemokratske teze. Današnja zgodovinska ura je napravila križ čez vse njihove jalove račune in vprav italijanska manjšina na Primorskem je postala v danasnem zgodovinskem trenutku pred njo straža Primorske v njeni borbi za dokončno osvoboditev, vprav ona je dvignila prapor za dosledno demokratično rešitev primorskega vprašanja. Zato danes dozivlja Primorska svojo zmagoslavno zgodovinsko uro in vsem onim, ki so hoteli narediti primorsko vprašanje za težko vprašanje, je primorsko ljudstvo samo olajšalo njihove zamotane, komplicirane račune s tem, da je samo resilo svoje vprašanje, da je samo odločilo o svoji usodi.

Dogodki, ki so se v preteklem mesecu odigrali v Trstu in po vsej Primorski, so postavili na lažne račune tistih, ki v svoji slepici niso verovali, da bo Primorska kdaj doživela svojo zgodovinsko uro, ki so v svoji površnosti spregledali, da današnja Primorska ni tista Primorska, kakršna je bila leta 1918., in ki so bili v svoji izkvarjenosti prepričani, da bo zgodovina s ciničnim nasmeškom zaprla knjigo krvavih žrtev primorskega ljudstva in tako za večno opeharila izmučeno ljudstvo za grenko zaslužene sadove njegove triletne borbe za suverenost in ljudsko samoodločbo. Zgodovina je ponovno preklicala vse onahljivce, ki so videli v umiku jugoslovanske vojske iz Trsta in od soče dokončni polom vseh sanj in vseh upov tega primorskega ljudstva. Ta umik je le še prihlil olja v plamen goreče domovinske ljubezni Primorske in ta umik jugoslovanske vojske se je zato spremenil v blesteči triumf Jugoslavije po vsi Istri, Primorju in Trstu, tako da je ta vojska odhajala s slavo osvoboditeljice, noseča v svojih rokah vse svoje divne lavorike, da jih nekoč pone

se zopet nazaj v kraje, kjer se je prvič okrasila z njimi. Ta armada miru in bratstva je namreč odhajala zaradi miru, trdno uverjena, da se prej ko slej vrne, ker mora samo ona zopet vrniti mir zemlji, katere je zapuščala.

Zgodovina ne pozna cinizma in zato ona niti ničesar zastonj ne podari, pa tudi plačila ne krati tistemu, ki se je boril za svojo zgodovino. Zato pa Primorska ne bi mogla doživeti današnje zgodovinske ure, ako se ne bi borila zanjo in ona ne bi mogla postati nepremagljiva politična postojanka, ako se ne bi odzibala v trdi zibelki triletne krvave narodne vstaje, ako ne bi poslušala pesmi svobode Titovega vojaka, ki je štirideset dni s svojo armado bežal ob tem severnem delu Jadranskega morja na njeno vstajenje. Ako ona ne bi doživela tega, ne bi bila to, kar je danes: glasnica svoje volje, ki odmeva po vsej Evropi. Prekalila in rodila se je Primorska, kakršna je ona danes, v krvavem boju za svobodo in zato ona danes more zagovarati tudi brez vojne, zagovarati kot nedeljiva politična sila, ki si je pridobila svoje neizpodbitne pravice v teku te vojne. Kljuti Primorska dandanes že zdavnaj ni več samo Primorska, ona je danes mnogo več: ona je postala osrednje evropsko vprašanje, ob katerem se bo morala odločiti vsa Evropa, ali je načelo o samoodločbi veljavno ali ni veljavno. Zato je bilo v temelju preneseno mnenje tistih, ki so mislili, da Primorska s svojo vstajo ni ničesar dobila in da je ona le pozmilovanja vredna žrtev svojega lastnega domoljubnega zanosa, da je ona leta 1918. izgubila svojo svobodo, ker se ni borila zanjo, in leta 1945. zopet je izgubila, čeprav so je borila zanjo.

Zgodovina namreč ni prikrajšala Primorske za njeno plačilo in čeprav ona danes se ne uživa polne svobode, pa vendar doživlja svojo veliko zgodovinsko uro, ki ji daje poročstvo, da ji ne uide njeno dokončno plačilo. Plačilo pa, ki ga je Primorska za svoje čisto domoljubje že prejela iz rok zgodovine in ki bistveno spreminja njen današnji položaj napram o-

nomu iz leta 1918., je predvsem trojno:

Prvič: Zaradi svoje triletno borbe za svobodo je Primorska dočakala oni srečni trenutek, ko ji je prinesla prvo svobodo Jugoslovanska armada, ki je armada njenih lastnih sinov, borečih se v njenih junaških vrstah. Zavoljo tega si ni mogel nihče prilastiti pravice, da bi nastopil v vlogi njenega osvoboditelja in zavoljo tega lahko Primorska pove vsemu svetu, da se je osvobodila iz svojih lastnih moči. Ako je leta 1918. Primorska delila svojo usodo s poraženo avstrijsko vojsko in bila zasedena od Italije kot ena izmed takratnih zmagovitih sil, je leta 1945. zmagovita Jugoslovanska armada izpraznila del njenega ozemlja šele na tujo zahtevo, potem ko jo je v celoti osvobodila, kar se zdaleč ni eno in isto in o čemer bo bližnja bodočnost najlepše pokazala, da nikakor ni eno in isto. V tem obstoji prva velika razlika med položajem Primorske leta 1918. in leta 1945. in to je prvo veliko zgodovinsko plačilo Primorski za njeno triletno narodno vstajo.

Drugič: Iz svoje borbe je razvila Primorska svojo ljudsko oblast, ki je izraz njene samoodločbe in njene suverenosti. Zavoljo tega danes nihče ne more odstraniti te oblasti, ne da bi obenem poteptal načelo o pravici narodov do samoodločbe. Ako je bila Primorska 1918. pasivni objekt mednarodnih spekulacij velikih sil, je ona postala danes aktivni činitelj mednarodnega življenja, ki bo s svojo samoodločbo sama opredelila svojo usodo. To je 2. veliko zgodovinsko plačilo Primorski za njeno svetlo domoljubje, za dragoceno kri njenih sinov, ki so jo prelili za svojo domovino.

Tretjič: S svojo nesebično, kakor biser čisto borbo za svobodo je Primorska potegnila za seboj italijanske množice Trsta in se za vselej združila z njimi v neločljivo bratsko celoto. Zato so danes, v težki uri, prav te italijanske množice Trsta najglasnejši klicar Primorske, ki terjajo od vsega sveta svobodo za to zemljo, svobodo v Jugoslaviji.

ako je bila leta 1918. italijanska manjšina na Primorskem leglo šovinizma, in leta 1945. slovansko prebivalstvo Primorske in Istre v tej italijanski manjšini svojega najboljšega, najzvestejšega in doslednega prijatelja, demokratičnega zaveznika. To je tretje veliko zgodovinsko plačilo Primorski za nje no nesebično borbo za svojo domovino, za neskaljeno človečnost.

Zato položaj Primorske leta 1945. še zdalč ni enak njenemu položaju leta 1918. in ni enak zavoljo tega ker se je Primorska borila za svojo svobodo in ker je svojo kri prelila zanjo. Iz krvi rastejo zahteve, in če so zavezniki zahtevali "objektivno vojaško upravo" na Primorskem, jo bomo prav tako odločno zahtevali tudi mi, da se ni za las ne okrne pravica primorskega ljudstva do njegove samoodločbe in da se do konca uresničijo njegove zahteve ob tej veliki zgodovinski uri.

(Dr. Vladimir Beliškar)

PRIMORSKA VOJSKA

Leto dni je za nami, kar je bil ustanovljen na naj zapadnejšem delu Slovenije korpus IX. v Jugoslaviji. Ustanovljen je bil korpus Titove Narodno-osvobodilne vojske na ozemlju, katerega narod je 25let ječal pod fašističnim mussolinijevskim terorjem. Petindvajset dolgih let zatiranja, raznarodovanja, mučenja po raznih ječah, vsa ubijanja Bidovca in mnogih drugih ni moglo Primorskim Slovincem iztrgati iz njihovega srca močne zavesti, da so Slovenci, da žive onstran krivične meje njihovi bratje po krvi, jeziku, streljenjih, ni jim moglo omajati trdnega prepričanja in volje, da bo popravljena krivica iz leta 1918., da bo razdejana in odstranjena umetna žična ovira, ki naj bi po fašističnih načrtih ločila dve državi, da se bo slovensko Primorje s Erstom vred združilo z materinsko Slovenijo. Samo pogledjte in videli boste, da žične pregraje med primorskim in gorenjskim delom Slovenije ni več. Po želji naroda na obeh straneh jo je uničila naša vojska. Stara Jugoslavija ni mogla podpreti streljenj ljudstva v Slovenskem Primorju, saj ni mogla, niti ni hotela zadostiti interesom narodov v svoji lastni državi. Vsebinsko in polet je dalo gibanju na Primorskem razkosanje Slovenije med dva roparska fašizma po kapitulaciji. Borba med dvema velikima svetovoma, naprednim in reakcionarnim, je potegnila v svoj vrtinec tudi vse male zatirane narode. Ta velika borba je dala polet do slej pritajenim silam, ki so se nahajale v narodnih množicah Slovenskega Primorja, pravo vsebinsko pa je dala boju Slovincem na Primorskem zavest, da se njihovi bratje tam onstran meje ne borijo samo proti italijanskemu okupatorju ali nemškemu, ampak se bore tudi za lepšo, srečnejšo bodočnost

slovenskega človeka, za polne demokratične pravice slovenskega naroda v okviru demokratične, federativne Titove Jugoslavije. Po zgledu vseh jugoslovanskih narodov se je na Primorskem že zelo zgodaj pojavilo partizanstvo, formirale so se skupine, ki so zanetele narodno vstajo v Slovenskem Primorju. Ves narod se je oklenil svojih partizanov. Na Krasu, Pivki, v Brkinih in v Benečiji, na Tolminskem in celo v Reziji je počila partizanska puška. Narod je prisluhnil in spoznal, da so to njegovi fantje, ki bodo z orožjem v roki uresničili njegove sanje.

Ob splošni podpori vsega naroda in ob pogojih, ki so jih na osrednjih in svetovnih frontah ustvarile velike zavezniške armade, zlasti Rdeča Armada, se je partizanstvo na Primorskem še pod Italijo močno razvilo. Že pod Italijo so se ustanovile prve brigade pod vodstvom štaba Operativne zone. Globoko v notranjosti, ne le v bližini stare jugoslovanske fašistične meje, so se fašistične edince obdale z žičniki ovirami, bunkerji in minskiimi polji. V lastni državi, pred lastnim narodom, se vojska ne skriva tako kakor so se skrili Mussolinjevi žandarji, ki so začutili, da so na Primorskem tuje. V svoji ogorčenosti so izvajali proti civilnemu prebivalstvu trde represalje. Streljali so in požigali, česar pa ni do kraja izvedel Mussolini, je nadaljeval Hitler. Danes je požganih na Slovenskem Primorskem nad 5.000 slovenskih domov. Vse te represalje niso mogle streti narodovega odpora. Narod je spoznal, da njegova pot gre tem bolj pravilno, kolikor bolj zagrizeno in kruto se borita proti tej poti zločinca Hitler in Mussolini. Odgovor na vsa nasilja je bil še tesnejša, močnejša povezanost s svojo vojsko, še večja podpora, še večji dotok novih sil v partizane. Še pred kapitulacijo Italije se je vojska tako okrepila, da je nje znatni del prešel s Primorskega v tako imenovano "Ljubljansko pokrajino". Dosti teh tovarišev ali funkcionarjev srečamo v XIV.

Udarni diviziji na Štajerskem, kjer so v slavnem pohodu te divizije pripomogli k temu, da imamo danes Slovenci udarno divizijo. Na samem Primorskem je naša vojska narasla tako, da so se iz brigad formirale divizije in po kapitulaciji Italije so bile z novim dotokom borcev dane vse možnosti, da se formira korpus. Primorski Slovenci so si pred letom formirali svoj korpus, ki so mu dali za nalogo, da prežene v sklopu silne Titove vojske okupatorja in popravi krivice iz leta 1918.

Narod si je ustvaril svoj korpus, formacija sama in vodstvo korpusa sta bila poverjena dvema od naših vodilnih borcev, generalmajorju Kvedru Dušanu in generalmajorju Ambrožiču Ladotu. General Kveder je danes komandant glavnega štaba Slovenije, general Ambrožič pa načelnik istega štaba. Pod takim krepkim, odločnim vodstvom je bil IX. Korpus zmožen doseči velike uspehe, ki jih je v enem letu svojega obstoja tudi pokazal. Rihemberk, Razdrto, Baška grapa, Črni vrh, prevrnjeni vlaki, na terenu potolčene sovražnikove ofenzive, itd, itd, dokazujejo veliko moč borcev IX. Korpusa in njegovega vodstva, dokazujejo tudi, kako je moral sovražnik z vso resnostjo računati z jekleno pestjo naroda na Slovenskem Primorskem. Ta brošura ima namem v skromnih obrisih prikazati življenje in delovanje jedinice IX. Korpusa v toku enega leta. Če bi hoteli dati točno sliko vsega tega, bi morali povprašati slehernega borca v Korpusu, borce, ki so dan in noč hrabro, požrtvovalno vršili svojo vojaško dolžnost. V enem letu svojega obstoja je IX. Korpus dosegel lepe uspehe. Največja zasluga za te uspehe gre našim junakom, ki so v borbi za pravične cilje slovenskega naroda žrtvovali svoja življenja. Danes nam morajo biti njihove žrtve svetel zgled v končnem jurisu na kletega sovražnika. Vojko, Istok, Volodja, Rudar in ogromno drugih junakov je dalo svoj pečat IX. Korpusu. Žrtvovali so se za dobrobit slovenskega naroda in še posebej za dvig vojske IX. Korpusa. Slava padlim borcem IX. Korpusa, sovražniku neizprosni boj za maščevanje padlih tovarišev, za maščeva-

nje vseh storjenih krivic! ..

Borba narodov Jugoslavije je služila za zgled tudi italijanskemu narodu. Še prej, zlasti pa po kapitulaciji Italije, se je partizansko gibanje v zasedeni Italiji močno pojačalo. Danes se je pod poveljstvom IX. Korpusa borila za iste cilje ena italijanska brigada in ena italijanska divizija. To, česar ne bi mogel ustvariti nihče, je ustvarila borba proti skupnemu sovražniku - na teritoriju, kjer je bilo danih največ možnosti za razpihovanje nacionalne nestrpnosti, se je v skupni borbi proti skupnemu sovražniku, nemško-fašističnemu osvajalcu, zvarilo borbeno bratstvo slovenskega in italijanskega naroda.

Ko polagamo letni obračun delovanja IX. Korpusa, se moramo jasno zavedati, da je sovražnik sicer sirt, ni pa se popolnoma uničen. Zavedati se moramo dolžnosti, da prav v teh odločilnih dneh pred dokončno osvoboditvijo še podvojimo tako številčno kakor tudi udarno moč svojega Korpusa, da še podvojimo vse napore za čim večjo vojaško strunost, disciplino, in mojstrstvo v ravnanju in uporabljanju orožja.

Živeli borci IX. Korpusa!

Živel nas veliki vođa maršal Tito!

(Na osvobojenem ozemlju januarja 1945.)

Viktor Avbelj, politkovisar IX. Korp.

Š T A B
IX. KORPUSA NOV IN POJ

Položaj, 21.12.1944.

Štev. 834

IZREDNO DNEVNO POVELJE

V teh dneh je preteklo eno leto, kar je bil formiran na ozemlju slovenskega Primorja iz takratne 3. Operativne zone "Alpske" IX. Korpus NOV in POJ, devet ti Korpus jugoslovanske armade pod vodstvom velikega maršala Tita. Naši borci so v polni zavesti velikih nalog, ki jih je zahteval od njih narod, zlasti pa še do takrat zasuznjena Primorska Slovenija in nalog, ki so si jih zadali sami, v velikem in požrtvovalnem boju vršili svoje poslanstvo osvoboditeljev skozi vse leto in tako tako pred vsem svetom dokazali, da so edino oni borci za novo, federativno Titovo Jugoslavijo, in da so pripravljeni žrtvovati samega sebe za popolno zmago nad fašističnimi okupatorji.

V teku borb, ki so jih uspešno izvedle v teku enega leta naše odinice, je bilo likvidiranih več sovražnih postojank, med katerimi: Črni vrh, Lihoberk, Koritnica, Dornberg, Bohorč, Poljane, Železniki, Hotavlje Baberk, Prvačina, Razdrto, Plavo, Avče, Srednja vas, Hono, Kamna gorica, Gorje in druge. Bilo je uničeno nekaj tisočev metrov proge, porušenih več mostov, med njimi največji pri Avčah v Razalski dolini, za več mesecev je bila za promet popolnoma onespособljena Baška grapa. Pobitih je bilo čez 8500 sovražnikovih vojakov, ranjenih čez 6500 in ujetih 1000. V teh

bojih so naše edinice zaplenile veliko količino vojaškega materiala, zlasti velike količine orožja, med drugim: 9 topov, 9 težkih minometov, 29 lahkih minometov, 184 lahkih strojníc, 20 težkih strojníc, 118 brzostrelk, 1391 pušk, čez 200 samokresov in več kamionov municije. Polog teh ofenzivnih bojev pa so naše edinice krepko izdržale in razbile pet večjih sovražnikovih ofenziv, od katerih je ena trajala 25 dni in se je, kot vse ostale zaključila s popolnim neuspehom za fašističnega okupatorja. V vseh teh borbah so borci in funkcionarji pokazali svoje veliko vojaško znanje, ki so si ga nabrali tekom enoletnih vojskih izkušenj; borci, da znajo ravnati z orožjem in se boriti, podoficirji in oficirji, da znajo edinice voditi in z njimi manevrirati.

Za to izreka Štab IX. Korpusa NOV in POJ v zvezi z vsemi uspehi, ki so bili doseženi tekom enega leta v boju proti nadmočnemu sovražniku, vsem borecem in podoficirjem, oficirjem in politkomisarjem IX. Korp.

P R I Z N A N J E I N P O Č E V A N J E

Istočasno pa pozivamo vso vojsko IX. Korpusa, da s polvojenimi silami pri poslednjem jurišu sodeluje, tehuje v sklopu vse NOV in POJ pri izgonu sovražnika z naše svete zemlje in pri končnem uničenju fašizma. Zato v tem poslednjem trenutku se čvrsteje strnimo naše vrste, še bolj poglobimo svoje vojaško znanje, stepnujemo borbenost, postanimo popolnomojstri svojega orožja in vložimo svoji vojski vse duševne in telesne sile, da bo zadnji udar popoln. Dolžnost naših štabov je, da se vse borec, ki so se v teku leta junaško zadržali, pa še niso prejeli odlikovanja, takoj predlagajo za odlikovanje z redom, odnosno znakom hrabrosti.

Smrt fašizmu svoboda narodu!

Politkomisar:

Viktor Avbelj l.r.

Komandant, polkovnik:

Potočar Stano l.r.

POHOD V BENEČIJO

Ob koncu zima 1942/43. je narodno osvobodilno gibanje na Primorskem naraslo tako, da je bil pritok novih borcev s Primorske v brigade na Notranjsko in Dolenjsko prevelik. Potrebno je bilo partizanske čete in bataljone na Primorskem združiti v brigade in iz lokalnega bojevanja preiti na večje operacije, s katerimi bi se sovražniku prizadejalo še večje izgube na ozemlju bivše Italije.

Takoj po izvršenem formiranju brigad smo sklenili, udariti čez Sočo v Slovensko Benečijo. Brigadam pa smo dali sledeče vojaške naloge:

- 1) izvršiti prehod čez Sočo
- 2) združiti se na desni obali Soče
- 3) izvršiti čiščenje sovražnika v Brdih, v Slovenski Benečiji in Roziji
- 4) Vršiti mobilizacijo in oborožitev
- 5) zanesti narodno osvobodilno barbo med slovensko prebivalstvo do skrajnih zapadnih mej Slovenije in s tem ustvariti tudi pogoje za nadaljno širjenje antifašističnega razpoloženja med italijanskim ljudstvom v Italiji.

Italijanski armijski štab v Padovi je zvedel za našo nalogo in se zavedel vse resnosti položaja. Zlasti so se fašistični oblastniki bali prenašanja iskrene upora na italijansko prebivalstvo, ki je takrat že dobro občutilo pest Zaveznikov, predvsem pa Rdeče Armade, ki je razbila deset italijanskih divizij pred Stalingradom in so se ostanki pravkar vračali s svojim štabom v Gorico in tam se je vršila konferenca vseh višjih vojaških in političnih funkcionarjev. Izdani so bili ukrepi, da se partizanom za vsako ceno prepreči prehod čez Sočo in še posebej čez staro avstrijsko italijansko mejo v Slovensko Benečijo, Rozijo in Furlanijo. Zbrali so dvajset tisoč alpinov, fašistov, kvesturinov in pešadije. Važnosti tega pohoda v Slovensko Benečijo pa so se

tuđi dobro zavedali naši primorski partizani. Saj so bili zaveđni, odločni in hrabri sinovi svojega naroda, vsak je bil pripravljen Źrtvovati svoje Źivljenje za svobodo. In res, v borbah pri tem pohodu se ni nikdar nihče umaknil s svojega poloŹaja, nikogar niso Italijani ujeli Źivega, v nobenem jurišu ni bilo strahopetcev. Petindvajset let fašističnega zatiranja jih je prekalilo in jim dalo jekleno voljo. Čeprav so bili raztrgani, boši in lačni, niso nikdar godrnjali. Takšne borbe sta imeli brigadi Simona Gregorčiča in Ivana Gradnika, 5. in 6. slovenska brigada, ki sta nastali iz Južnoprimorskega in Severnoprimorskega odreda. Bili so to sinovi Krassa, Istre, Vipave, Trsta, Tolminskih in bovskih hribov, Brd, Banjske planote, in vseh drugih krajev te lepe Primorske.

Pohod v Benečijo se je začel že med zbiranjem sil v brigadi, kajti vsaka četa, vsak bataljon si je moral utirati pot na določena zbirališča. Ostri boji so se vršili v Lokovcu, v Bači, na Prodih pod Voglom, v Trnovskem gozdu, pri Ajdovščini, na Lemežu in drugod.

Ko je bilo formiranje brigad končano, sta obe brigadi istočasno prekoračili Sočo. Čeprav je sovražnik zasedel vso dolino Soče, posebo vse prehode preko reke, je zupot pomagala partizanska iznajdljivost. Gregorčičeva je šla skozi pesnikovo rojstno vas Vrsno, pri vasi Kamno čez mostin odšla čez Fone na Kolovrat, a Gradnikova, ki je bila zbrana na pobočju Lemeža, je prekoračila reko pri vasi Čezsoča in odšla v Drnho.

..... Ves naš pohod po Benečiji se spremljalo ne prestante borbe s sovražnikom. Za vsako ceno nas je hotel zadržati in uničiti. Ni mu uspelo. Nemogoče je popisati borbe in druge dogodke na tem pohodu. Ne smejo pa ostati pozabljene borbe na Špiku, pri Čanobli, nad Beneškimi Brezjiami, v dolini reke Učje, na Stolu, na Lemežu, obe veliki bitki pri Krnu, v Roziji, pri Huminu, in drugod, v katerih sta o-

be, Gregorčičeva in Gradnikova, brigadi pisali slavne strani naše zgodovine.

Borbe primorskih partizanov po vsej Primorski in tudi naš pohod v Benečijo je začrtal s krvjo najboljših sinov primorskega ljudstva zapadne meje Združene Slovenije v novi, federativni, demokratični Jugoslaviji. Danes stoji na teh zapadnih mejah mogočen IX. Korpus NOV in POJ in ni je sile, ki bi nas s teh mej premaknila. Veliki maršal Tito je to povedal jasno in odločno vsemu svetu: "S tem bojem morajo biti osvobojeni naši bratje v Istri, v Slovenskem Primorju in na Koroskem."

(Odlomek iz brošure "Jaka Avšič: Naš prvi pohod v Slovensko B a n o č i j o")

VLADNA IZJAVA

"... Vlada bo storila vse, da bo naša narodna ozemlja, ki so po prvi svetovni vojni ostala zunaj meja naše države, priključena, in to tem bolj, kolikor so se s splošno narodno osvobodilno vstajo proti tujim osvajalcem v tej vojni dejansko priključila in opredelila za demokratično in zvezno Jugoslavijo. Naši narodi so dobili to pravico ne samo zaradi načela samoodločbe narodov, ne samo s svojo veliko večino na teh ozemljih, ampak zlasti s tem, ker so prav tankaj z oboroženim bojem veliko koristili obči stvari združenih narodov;..."

(Odlomek iz "Proglasa vlade feder. demokr. Jugosl.")

RAZGOVOR Z BEVKOM

Težko bi našel med nami človeka, ki bi bolj občutil krivice, storjene na Primorskem v dvajsetih letih fašistične okupacije, ki bi z večjo navezanostjo in skrbjo sledil borbam, ki danes divjajo po primorski zemlji, kot tovariš France Bevk, predsednik Narodno osvobodilnega odbora za Slovensko Primorje. V vseh razgovorih daje čutiti, da Osvobodilna Fronta ostvarja vse, za kar je trpel po ječah in internacijah, za kar je trpel in vztrajal na rodni primorski zemlji kljub fašističnemu terorju.

"V knjigi Kaplan Martin Čedernac si postavil lik duhovnika, v katerem je prav zatiranje slovenščine v cerkvi rodilo tudi narodni upor. Čedernac je v onem gotovo si bol primorskega duhovnika, namreč v tem, da se v usodnem trenutku ni obotavljal tvegati sebo za veliko stvar. Naj ti povem: sprva sem hotel opisati primorskega duhovnika v boju za slovenski jezik v cerkvi. Imel sem že obširen zasnutek, a sem ga potem zavrgel. Prenešel sem dejanje v Bencško Slovenijo, kjer so fašisti v tihem sporazumu s cerkveniki oblastniki ljubljenski lojalnosti prebivalstva kratko malo prepovedali slovenske prihodnje molitev in petje. Tu se mi je nudilo več in tragičnejših zapletkov, snov je bila hvalečnejša za umetniško oblikovanje. Javni sem hotel opozoriti na ta skrajni kot naše domovine, imel sem pri pisanju zacrj pred očmi tiste zavedne in pogumne slovenske duhovnike, ki so se dosledno, do kraja, tudi za ceno osebnih žrtv, borili za pravice slovenskega jezika. Saj so bili mnogi izmed njih zaradi svoje odločnosti in nepopustljivosti obsojeni na več let konfinacije, ali pa so bili drugod preganjani. Če bi teh duhovnikov in njihovega junaškega odpora ne bilo, naša bila morda že pred vojno zadela usoda Bencških Slovencev. Ta pa nam je bila ohranjena slovenščina vsaj v cerk-

vah, kjer edino je zadnji čas še imela zatočišče, razen v družinah.

"Ali je primorska duhovščina pravilno razumela veliki pomen našega osvobodilnega gibanja posebno za Slovensko Primorje? Kako ga je sprejela?"

Po večini z odobravanjem, kakor ga je sprejel vsak pošten in rodoljuben Primorac, ki mu je po razsulu stare Jugoslavije postalo jasno, da se boremo v našo poru za osvobodjenje zanesli le na svoje lastne sile. Bili so sicer tudi primorski duhovniki že po svoji tradiciji bolj ali manj vneti pristaši vladajoče stranke v Sloveniji, vendar niso mogli odobravati sočlovanja njenih voditeljev z okupatorji ker je to vzbujalo splošen odpor ljudstva in se ni skladalo z njihovo živo narodno zavestjo. Odobravalni so svobodoljubna načela Osvobodilne Fronte, le redki med njimi so bili tihi ali odkriti nasprotniki narodnega upora, ali pa so preradi nasodeli glasovom iz inozemstva, ki so begali duhove z udobnim stališčem čakanja. Lepo število pa jih je bilo, ki so šli z ljudstvom, se brez pridržkov pridružili osvobodilnemu gibanju in mu nudili vso moralno in materialno pomoč. Poznamo primere, ko so naši ranjeni borci našli topel sprejem in varno zatočišče prav v nekaterih zupniščinah. In kar je pglavlitno: vsak poskus ostvaritve bele garde na Primorskem se je zrušil prav ob onodušnem odporu naše duhovščine.

"In po polomu Italije? Kako je primorska duhovščina sprejela našo, narodno oblast?"

Tisti duhovniki kakih pet po številu, ki so se iz nasprotja do Osvobodilne fronte spozabili tako zelo, da so sočlovali s fašisti, so ob polomu iz strahu pred ljudsko sodbo hkrati z zatiralci pobegnili iz svojih vasi in se zatekli v varstvo Nemcev. Omahljivo, ki so radi prisluškovali glasovom iz inozemstva, pa je potegnilo za soboj za navdušenje ljudstva. Primorski duhovniki so se v tihih dneh polnostevilno udeležili naših mitingov in oprav =

ljali dušnopastirsko službo v naših bolnišnicah in na fronti. Bili so zvesti naši narodni oblasti, kakor je tudi ta radovolje upoštevala vse njihove upravičene želje. Naj navedem za primer samo, kako so partizani omogočili franciskanca na sv. Gori pri Gorici, da se čudodelno podoba Matera božje prepeljal na varo. Tisti duhovniki, ki so bili že prej odločno na naši strani, so nam vneto pomagali pri gradnji in utrditvi naše narodne oblasti. Delali so in še danes uspešno in požrtvovalno delajo v raznih MOO in v odborih OF, mnogi izmed njih pa zaradi pomanjkanja učiteljstva poučujejo na naših šolah.

"Ali se je švabobranci v njihovem naporu, da zlomijo borbena enotnost slovenskega naroda, posrečilo odtegniti primorsko duhovščino od osvobodilnega gibanja?"

Kritični trenutki so zmerom najboljše merilo za zvestobo ljudi do kakšne ideje. Silovit nemški vdor v naše deželo lansko jeseni je zopet prescjal duhovniško vrsto. Tisti, ki so bili s početka z nami, so nam ostali zvesti, konca njihove vrste so se še pomnožilo. Največji omahljivci so se iz strahu pred žrtvami umaknili v ozadje. Pojav švabobranstva nikoli splošno ni zbeegal duhov, ljudstvo je te narodne izdajalce sprejelo z zaničevanjem, velika večina duhovnikov pa je odločno odklenila njihovo ponudbo za sodelovanje. Sprejela jo je le tista peščica, ki je že prej sodelovala s fašisti, in nekateri rodki, ki so bili naši tihi nasprotniki in so šele v varstvu Nemcev in švabobrancov pokazali svoj pravi obraz. Le ti ponkoč s svojim moralnim vplivom zavejajo politično nezrele ljudi in pomagajo sovražniku.

"Kaj pa primorsko ljudstvo? Kakšen je njegov odnos do duhovščine, ki odpada od svojega naroda? Kakšen do tistih pravih duhovnikov, ki so ostali resnično zvesti svojemu prepričanju, s te da so ostali zvesti tudi svojemu narodu?"

Primorsko ljudstvo je pobožno, a z ostrim čutom za

narodno koristi odklanja vsakogar, ki še drži s sov
raznikom, pa naj bo tudi duhovnik. Nič boljše kot iz
dajalec, ki so morali po zloemu Italije pobegniti
pred upravičeno ljudsko jezo, se ne bo gođilo tudi
današnjim pokroviteljem švabobranstva. Zsledoval
jih bo poleg tega tudi srd zapeljancev, ko odprejo
oči. Tisti duhovniki pa, ki so se zavedali svojega
visokoga poslanstva ljubezni, ki se niso dali zave-
sti od političnih strasti in od želje po oblasti ter
so s svojim modrim vedenjem preprečili bratomorni
boj, uživajo vso ljubezen in spoštovanje ljudstva.
Zvesti Bogu, so ostali zvesti tudi narodu, s katerim
so se trdno povezali v dolgoletnem boju za narodno
in demokratične pravice in bodo zato z njim vred
doležni vsch velikih pridobitev.

Poudarjam pa, da pravilna orientacija večine te pri
morske duhovščine v prvih razdobjih osvobodilnega
boja se ni rešila pred vseni skušnjevani. Mnogi so
med njimi še nagnjeni k politiki sredinstva, ki jo
vnaša švabobranstvo, ker mu je spodletel direktn
napad. Vsi pa vemo, da politika sredinstva ni nič
drugega kot podpora beli gardi. Sredinstvo je to-
tež najtežja preizkušnja za priorsko duhovščino.
Če bi se mu vdala v večjem številu, bi lahko zapra-
vila ves kapital, ki ga ima doslej. Možno je samo
dvoje: ali si z narodom ali proti narodu; kdor je
z narodom, je z Osvobodilno fronto.

"Ti si predstavnik tiste skupine intelektual-
cev, ki ni pripadala nobeni predvojni stranki,
ki je bila ponosna na svojo neodvisnost od
političnega dogajanja. Takoj, ko si prišel iz
zapora, si se navdušeno pridružil Osvobodilni
Fronti, kateri švabobranska propaganda očita,
da ni vsenarodna fronta, ampak "tiranija komu-
nistično stranke". Kaj si kdaj čutil, da bi
kdor koli v Osvobodilni fronti nasprotoval
tvojemu odnosu do svobode prepričanja?"

Kleveta naših nasprotnikov, ki jo navajaš, me ni ni
ti malo ovirala, da se ne bi pridružil Osvobodilni

Fronti. Bil sem uverjen do dna duše, da bi se tako mo-
 gočno vsenarodno gibanje ne bilo moglo razviti, da ni
 bila posameznikom zagotovljena svoboda vesti in pre-
 pričanja. In se nisem varal. To, kar doživljam, prese-
 ga moja pričakovanja. Deseti mesec sem v partizanih,
 a ves čas nisem slisal niti ene besede, poudarjam: ni-
 ti ene besede! - ki bi mogla žaliti čustvovanje ali
 prepričanje kogar koli. Tega ne bi mogel mirno trdi-
 ti o družbi izven Osvobodilne fronte. Vsakomur izmed
 nas, pa naj bo katerega koli političnega prepričanja
 ali svetovnega nazora, je dana polna možnost osebnega
 razvoja in udejstvovanja. Družni nas nesobična ljube-
 zen do naroda, skupni napori in boji so vse skupine
 za vedno povežali v tesno tovarištvo in prijateljst-
 vo. =

(Odlomek iz brošure "Marija Vilfan: Slovenski duhovni
 ki in politiki o Osvobodilni fronti in veri".)

TITO ZAGOTAVLJA

"...Storili smo vse, kar je bilo v naši moči, da bi o-
 svobodili naše ljudstvo v Istri, Slovenskem Primorju
 in Trstu še v času, ko je bil sovražnik še močan. V
 zadnjem razdobju borbe smo vrgli tja divizijo, sestav-
 ljeno iz naših najboljših enot, da bi osvobodili svo-
 je brate, ne da bi štedili pri tem življenja naših vo-
 jakov, sinov naših narodov. Naše enote so v neodolji-
 vem zalatu osvobodile ne samo Istro in Slovensko Pri-
 morje, temveč tudi Trst in Tržič. Sedaj pa je prišlo
 do tega, da nam kratijo pravico na ta kraje, ki smo jih
 osvobodili. Kratijo nam ne samo pravico, da jih pri-
 ključimo, temveč celo nas postopek označujejo kot im-
 perialističen korak, kot enostransko reševanje vpraša-

nja, oziroma kot postavljanje pred izvršeno dejstvo. Na diplomatskem polju smo se vztrajno borili, da bi očuvali naše pravice. Zato povejte ljudstvu Istre, in Slovenskega Primorja, da smo se borili, storili vse kar smo mogli in da drugega nismo mogli nicesar na praviti. Težkega srca smo morali pristati na to veliko žrtev.

Vprašanje civilne narodne oblasti je ostalo odprto, toda bojevali se bomo za spoštovanje pravic ljudstva v Trstu, Slovenskem Primorju in drugih krajih. Obstoji težnja, da bi se uvedle stare italijanske oblasti, da bi se uvedla fašistična sodišča, ki so obstajala do kapitulacije Italije. Razume se, da ina ljudstvo v teh krajih, vsi Slovenci in Italijani, ki so proti fašisti, polno pravico, da se proti temu bore, bodisi s protesti, bodisi s prošnjami ali tudi z drugačnimi sredstvi. V tem pogledu lahko računamo na izvesten uspeh. Nene tučaj veseli predvsem ena stvar, a ta je: vidia, da je ljudstvo v Trstu, Gorici in vseh ostalih krajih, brez razlike, naj so to Italijani ali Slovenci, enodušno v svojem odporu in cilju, da očuva svoje demokratične pridobitve. Veseli me, da je italijansko ljudstvo uvidelo, kaj pomeni nova federativna Jugoslavija, da to ni več tista Jugoslavija, ki je bila poprej in v kateri narodne manjšine niso imele pravic, kakor jih niso imele niti v fašistični Italiji, temveč da je to nova, demokratična Jugoslavija, v kateri ina vsak narod ne glede na svojo številnost popolno enakopravnost in vse možnosti razvoja.

Sporočite tam v Slovenskem Primorju in v Istri, naj to bratstvo, skovan v skupni borbi proti fašističnim silam, ostane čvrsto, naj ga čuvajo v blagor ljudstva obeh narodnosti in naj služi kot vzor vsem ostalim deželam... Sporočite ljudstvu v Primorju in Istri, da bomo budni in da bomo ostali zvesti svojim načelom, to je, da se bomo borili do popolnega uspeha za svobodo in neodločbo narodov. To je bilo rečeno tudi v Atlantski pogodbi. Tega se držimo in za to se borimo..." (iz govora Tita artir. ženam Jugosl.)

KULTURNO-PROSVETNO DELO

V sredini meseca decembra se je vršila v Ajdovščini in Vipavi prva razstava slovenskega vojaškega tiska in fotografij na Primorskem. Štirinajst dni prej se je vršil v Cerkljah prvi koncert slovenske pesmi na Primorskem-produkcija pevovodskega teča = ja. Človek ima pred seboj vsak dan novo in sveže časopisje, vedno nove tiskane brošure, ene s pesmi, druge s smernicami, potem zopet spominke knjige itd. Igralska skupina je izvajala ob sodelovanju vojaške godbe akademijo o priliki obletnice Korpusa. Kmalu nato nastopi s Finžgarjevo: Razvalino življenja. Med vsakodnevno pošto prihajajo stenski in žepni časopisi, spisi borcev za naša glasila. Prihajajo prošnje po učnih knjigah, pesnih in igrah. Vojska in teren sta razgibana, borci pišejo, se udeležujejo v kulturnih krožkih, dekleta se uče deklatacij in iger. Vsa ta razgibanost, ki jo danes sleherni spremlja s tako ljubeznijo in veseljem, je izšla iz vojske, je izšla iz tistih prvih borcev našega pokreta, ki so ustvarili iz sebe prvi lik nove armade, ljudske armade, ki ne pozna samo sile orožja, ki se ne boji dati narodu široko politično in kulturno razgledanost. Izšla je iz vojske, ki to razgledanost in izobrazbo ljudstva želi in hoče, skratka, ki se bori tudi za silo duha. Na temeljih dela in žrtev naših prvih borcev je vstala vojska, je vstala narodna oblast, je vstala nova ljudska umetnost, kultura in prosveta. Po dolgih letih boja ni več kulturno udejstvovanje naroda naš cilj; to je postalo dejstvo, ki najde najzgovornejše dokaze v skromnih žepnih in stečajih, na naših prireditvah, v našem tisku.

Človek bi se morda vprašal, ali je potrebno in sploh nogoče, da se naši borci, ki so neprestano v borbah,

in na pohodih in marsih, utrujeni, bavijo s kultur-
nim udejstvovanjem, ki zahteva mirnega in temeljite
ga dela ter poglobljanja v dušo in vsebino pisane
besede. Tako bi se vprašal človek prejšnjega časa,
ki ni duhovno preživel stare Jugoslavije in njene
armade, ji še vedno vidi v svojem vojaku številko,
robota, mrtvo orodje v rokah gospodarjev. Vojak naj
bo po njegovem človek, ki pozna disciplino in ki se
zna boriti. Mislili bodo zanj drugi, zanj itak ni
važno, čemu se bori. Ravno to hotenje starih reži =
nov in armad je bila tista koprena, v katero so ho-
teli vlastodržci narod ovrti in ga prepustiti sle-
poti. Budno so pazili, da ne bi vojska zvedela res-
nice, ker so vedeli, da se potem ne bi nihče več bo-
ril zanje. Li pa in naša vojska, ki je nastala zgolj
iz prostovoljcev in ki je sedaj dobila značaj in
funkcijo redne armade, hočemo, da naš vojak ve, zakaj
se bori, da pozna smisel boje in žrtev, da zato na-
šo vojsko vzljubi in ji žrtvuje samega sebe. Tem
načelom pa ne bo odgovarjal samo borec, ki je dober
vojak, ampak borec, ki je razgledan politično, gospo-
darsko in kulturno prav tako kot vojaško. In marsi
komu se bo prav na podlagi kulturnega dela, katerega
dušo in smer bo spoznal, razširilo duševno obzorje
in politično se bo poglobil, vojaško pa učvrstil in
postal neusmiljen preganjac fašizma.

Vseskozi smo se zavedali pomena kulturno prosvetne
ga dela, skozi vsa leta borbe nas je spremljala pe-
sen, spremljala sta nas tisk in nova beseda, ki sta
služila svojemu osnovnemu namenu: dviganju zavesti
narodu in vojski. Svoj razvoj je imela vojska, svoj
razvoj kulturno prosvetno delo v njej. Stopala sta
vzporedno in se medsebojno podpirala, drug drugega
sta gradila, dajala novih sil in možnosti razvoja.
Včasih so bile ciklostilne tehnike čudb, danes ti-
skano dnevno časopisje s tiskanimi črkami v pravih
partizanskih tiskarnah. Včasih je priredila četa
skromen miting, dala iz sebe vso vsebi o doživetij
in občutkov, danes nastopa igralska skupina, gledali
šče z dramskimi prizori in programi, naštuđirani

ni v težkih okoliščinah, vendar z novo voljo po še večjem uspehu. In delo v četi? V tej skromni edini- ci se kujejo vedno novi in novi kadri. Vse hiti, de la, gradi in obnavlja. Kultura ni in ne bo zadnja; korakati mora s prvimi v novi čas!

Še se radi spominjamo naporov v brigadah pred enim letom, ko smo s skromnimi sredstvi prirejali po naših vaseh mitinge. Danes je menda ni več vasi na Primorskem, kjer ne bi bilo vsaj ene prireditve. S kako ljubeznijo smo se vadili za nastope pred voj- sko in pred prebivalstvom. Kajuh, še preje Bor, Gre- gorčič, to so bile točke recitacij, partizanske pe- smi so bile točke pevskih zborov, sem in tja smo vi deli skeče, ki so jih kovali borci novega časa. Iz našega življenja. To je bil naš skromni spored, te ga so se učili borci brez strokovnih vodij. Volja koristiti, dvigati borbenost in odpor proti nemške- mu okupatorju je bila sila, ki nas je gnala preko vseh ovir. Potem so prihajale nove pesni, novi par- tizanski pesniki so stopili pred narod, klicarji bo dočih brezmejnih ozemelj. Spremljali smo njih raz- voj, se z njimi st. pljali in izpopolnjevali. Kmalu smo znali že v brigadah deliti mitinge v kulturne prireditve, v spominske prireditve, v zabavne prire- ditve itd. Danes je napredek še večji. V brigadah delajo kulturno prosvetni odbori, katerih člani so borci in funkcionarji, danes ustvarjajo programe, ki obdijo prireditve, jih usmerjajo, dajajo razmah kul-turno prosvetnemu delu med borci. Sedaj smo blizu cilja. Borci so dobili smisel za kulturno prosvet- no udejstvovanje, borci so spoznali vrednost tega dela, postali so gibalci in ustvarjalci. Kulturno prosvetni krožki zbirajo krog sebe vojsko, tam se uče pesni, Kajuhovih in Borovih, tam se seznanjajo z zemljepisom Jugoslavije, njeno zgodovino. Na dru- gi strani pa je bila ustvarjena igralska skupina, ki je v teku enega leta svojega obstoja večkrat prehodila vso Benečijo in Brda, prehodila Vipavsko in Krasi ter imela čez 200 prireditev. Danes se iz nje razvija gledališče, ki zadovoljuje tudi človeka z umetniškega vidika.

Razvoj tiska nam nudi še posebno zanimivo sliko. Ta se je razvijal vseskozi v znamenju te movanja med posameznimi edinicami. Takoj po ofenzivi v nov. 43. se je pojavil "Partizanski dnevnik", razmnožen v 60 izvodih. Izdajal ga je prop. odsek XXXI. divizije, ter se je razvil iz radijskih poročil. Naklada je rasla, še v diviziji dosegla 800 izvodov. XXX. divizija je začela izdajati "Vestnik". "Partizanski dnevnik" je začel nato izhajati v Korpusu v 1200 izvodih v ciklostilni tehniki. To je bil prvi vojaški dnevnik na Primorskem in nekaj edinstvenega tudi v Jugoslaviji za tiste čase. Še se je razvijal, povečana je bila oblika, članki so se množili, razvil se je v glasilo OF na Primorskem, nato še za Gorenjsko, končno je bil pritegnjen na Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje. Danes je ni hiše na osvoboje nem ozemlju, ki se ne bi veselila in čakala na ta svoj dnevnik.

Brigade in odredi so izdajali še svoja glasila in tehnovali. Kako so bili skrbno urejeni ti skromni listi: "Gorenjsči fantje", "Za Vojkom", "Soški glas", "Gorenjski partizan", itd. Spominjam se, kako nas je vzpodbudila k delu nova številka "Goriškega borca", glasilo Gradnikovcev. Tudi diviziji sta imeli svoj list. "Primorski partizan" je dosegel 18 številk, 7. številka "Triglavskih odnevvov" pa je brez dvoma spomenik partizanske umetnosti, spomenik ciklostilne tehnike. Končno smo vsa svoja stremljenja vložili v "Našo vojsko", naše centralno glasilo, ki kaže kot veren mozaik našo NOV in POJ in vodi naša stremljenja. Ko so brigadna glasila odpadla, so naši borci se čutili potrebo po pisanju in pesnikovanju, hoteli so poglobiti svoje jezikovno znanje - in nastali so nam žepni in stenočasopisi.

Poleg periodičnih glasil pa so izhajale tudi razne publikacije, ki so imele po večini dokumentaricen značaj. "Pesmi borcev XXXI. divizije", "XXX. divizija v ofenzivi", "Baška grapa", "Leto borb ob Soči", "Črni vrh", "Naša beseda", "Nova pisarija" v štirih zvezkih itd. Tudi tu je razviden razvoj enoletnega dela ter

zlasti napredek partizanskih tehnik. Luksuzna izdaja "Leto borb ob Soci" je brez dvoma edinstvena izdaja knjige in je ponoven dokaz požrtvovalnosti in vztrajnosti naših tehnikov po bunkerjih, daleč od življenjskega vrveža.

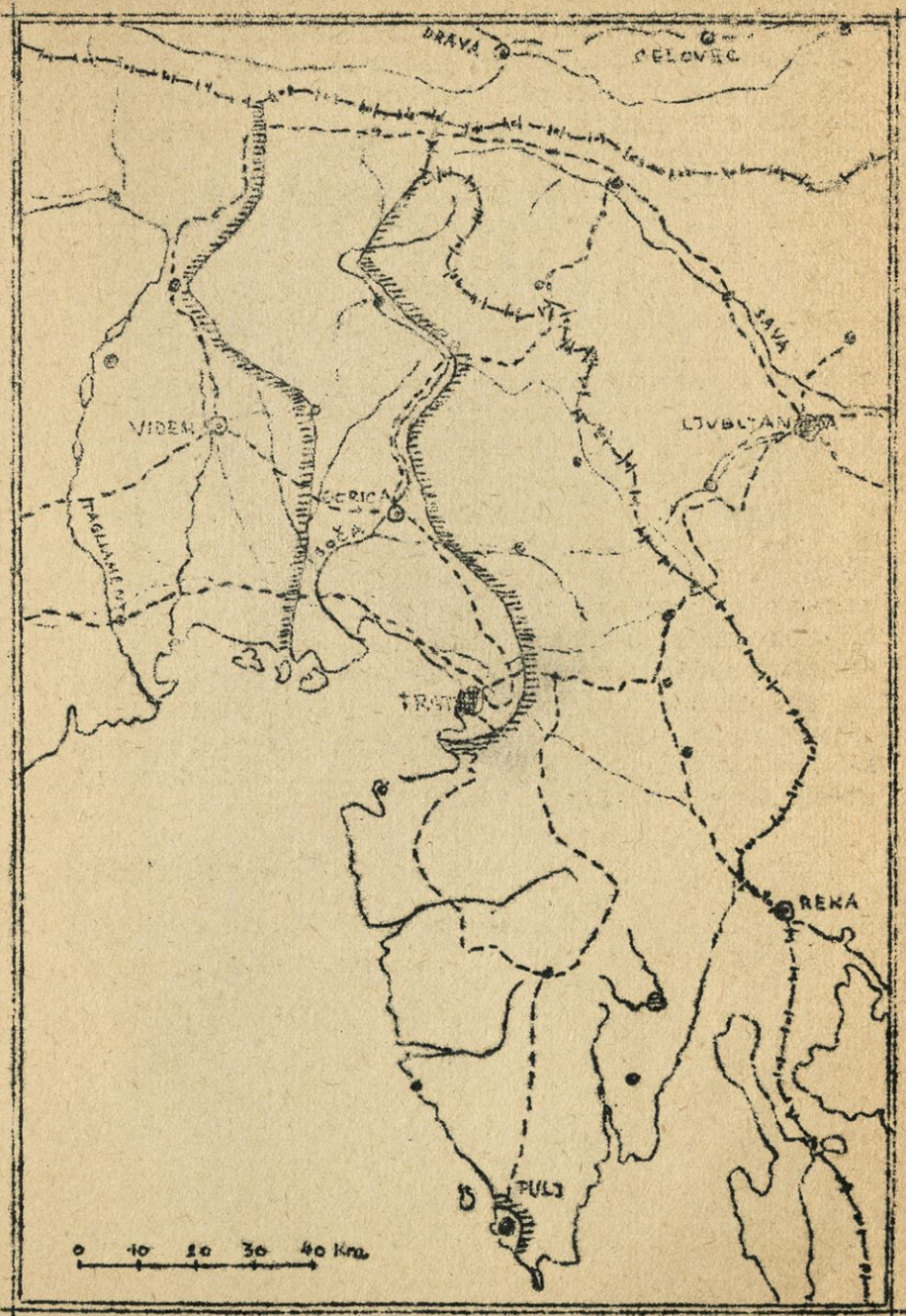
Štab Korpusa je izdajal skozi vse leto "Vojaški vestnik", ki je sedaj dosegel 22 števil in je postal uradno glasilo štaba. Tam so sedaj objavljeni ukazi o odlikovanjih in napredovanjih borcev nove Jugoslavije, ki se bori na Primorskem.

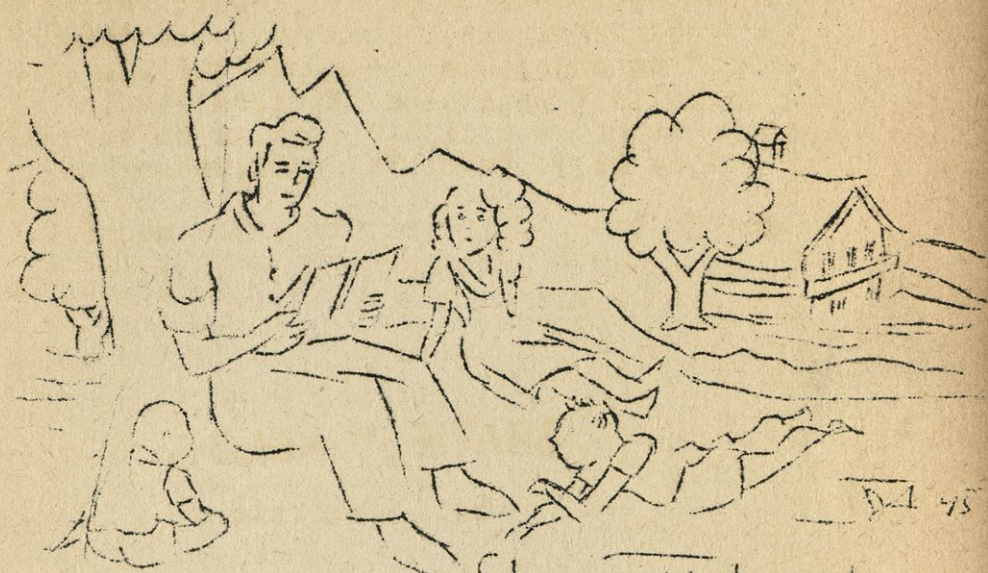
Ko delamo danes obračun, ko delamo bilanco, se zavedamo, da bi lahko storili še več. Zavedamo pa se tudi, da so bili tudi z našim delom postavljeni novi temelji kulturnemu razmahu v bodočnosti.

Ta kratek pregled kulturno prosvetnega dela IX. Korpusa tekom enega leta dokazuje, da tudi na tem področju ni šel čas mimo nas, da smo z njim živeli, da je kulturno prosvetno delo vedno stregelo za tem, da popravi z dvigom prosvetne vzgoje krivice zljisu ženstva, odtujevanja materinskemu jeziku, odtujevanja izobrazbe našim borcem. Stremelo je za tem, da dvigne njih borbenost, njih politično obzorje, da jih končno pomaga zgraditi v aktivne državljane v Titovi Jugoslaviji.

Baša Štempihar.

(Iz brošure "Eno leto IX. Korpusa"; izd. prop. odsek.)

Slovenska beseda

Kaj se vam zdi, pastirčki vi... Tako mi je zapelo pred dobrimi petdesetimi leti prvokrat in tako mi poje nenehoma vsako leto poslej pred božičem dva, ali tri mesece.

Ta božična pesem je sploh prva pesem, ki sem jo znal peti in povedati. Pel sem jo tako, kakor so jo peli pri naši na gostu pri sv. Luciji, in se se živvo spominjam hude ogorčenosti, ko sem slišal peti prav isto pesem drugače v Gorici.

Kaj se vam zdi... O sladkost te prve pesmi, ki sem jo znal peti in povedati! Nobena druga mi ni lepša, nobena mi ne obuja toliko spominov, nobena mimo te udine ne bo živela v meni do zadnje moje ure.

Saj sem jo že davno zapisal, celo na note sem jo postavil; tudi s tem sem se bavil svoje dni...

Ja je tista moja zapisana pesem Bog ve kje, kakor je mnogokaj tega, kar sem napisal in iz čudne ljubezni uglasbil, kdo ve kje...

...da te božične pesni pri sv. Luciji na mostu nič
več ne pojo. Peli so jo sto, dvesto let, potem je
nislo več. Te sladke, tolminske svoje "Kaj se va
zdi..." se pojejo na mostu nič več ...

Kakor koli! V meni pesem živi, bo živela in mi b
bajala nenehoma o mladih dneh. A za vse na svetu
bi rad, da bi jo še slišal peti, kakor sem jo nekod

...da jo bom ... in prav tam, kjer nekoč ...

(Ivan Pregelj)

BRATJE, V KOLO...

Simon Gregorčič

Bratje, v kolo se stopimo,
roke, srca k zvezi zdaj!
In pri slavi prisezimo
ljubav si na vekomaj.

Ena mati nas rodila,
ena mati nas reši,
da, Slovenija, mamka mila
vse v ljubezni nas goji.

Naj je Soča nas zibala,
Dravski ali Savski tok,
vendar le v Slovenji stala
zibka vseh je uje otrok!

Torej v kolo se stopimo,
roke, srca k zvezi zdaj!
Glasno tu si prisezimo
ljubav bratsko vekomaj!

"TA BO PELA IZ MOJIH ROK"

"Madon je znorel od veselja," so govorili v Vrtojbi. Bilo je 9. septembra 1943. Ves popoldan je že ležal v sadovnjaku in spuščal rafal za rafalom v hrib. Izbiral si je vedno nove cilje, potem nekaj časa meril in pritisnil. Skala, ki jo je zašel, se je pokadila in prah je zaplapolal v zraku. Okrog njega so se zbrali otroci iz cele vasi.

Ko mu je zmanjkalo municije, je prisel z bredo pred svojo bajto, se vsedel nanjo in si prižgal cigareto. V njem je vse pelo. Vendar je pričakal ta dan. Kako si je želel take mašince! Naravnost v trebuh bi spustil rafal tistemu prokletemu brigadirju. Kolikokrat ga je pestil in ga gledal s pritrtni očmi. On je moral hitro odgovarjati na vprašanja, če ne ga je vsekaj karabinier za njegovim hrbtom.

Ko se je zdravil, je cigareta že dogorela in okrog njega so stali možje. Š. praga je z začudenimi očmi strmela vanj njegova žena. Taksnega ga še ni videla.

"Daj no stran, madon, to stvar. Mi smo že prestari za to."

Tedaj je poskočil. Z dolgim pogledom je obšel vse okoli sebe. Nato je hipoma, kot bi se nečesa domislil, pograbil strojnič in jo dvignil visoko nad glavo in skoraj zakričal: "Čeprav sem samo Madon France, doma iz Vrtojbe, čeprav imam ze štiri križe na hrbtu, ampak ta bo pela iz mojih rok, dokler bo le še en fašist na Primorskem!"

Drugo jutro, ko se je komaj zaskvitlo, je bil Madon že med Kosovelovci.

Čudno so ga pogledali fantje, ko je prikorakal z mitraljezom med nje. Ko so ga oddelili v četo; ga

je komandir hotel poslati k mulovodcem. Toda Madon se je uprl: sam sem ga zaplenil, sam sem ga prine = sel, sam bom streljal z njim. Če ga ne bom vreden, poste pa povedali pozneje.

Eden patron je ta Madon, so se potem pomenjkovali fantje. Pa naj mitraljezov je sedaj dovolj. Eden več ali manj.

Potem je prišla borba za Vrtovec. Madon je bil pri naskoku med prvimi. Pa pri Stanjelu, ko je njegova mašinka preprečila kamionom beg. Madonova slava je rasla. Fantje so ga začeli spostovati. V Vrtojbi so postali ponosni nanj. Kdo bi si mislil, da je Ma don tak tiči!

V brigadi so dobili brene. Prvega je namenil koman dant Madonu. Ko ga je Madon stisnil k sebi, so se mu zaiskrile oči. Nekaj časa ga je ogledoval, potem pa se je ojunacil: "Tovariš komandant, ali ga lahko preizkusim?"

"Seveda, Madon. Čakaj grem s teboj."

Ves bataljon se je zbral okrog Madona. "Glej tisti bor, Madon. Ali ga vidiš?" Komandant je pokazal na samotni bor med skalami. "Vidin."

Napravili so polkrog in Madon se je v sredi zlek = nil po travi. Tesno je naslonil bren na ramo in me ril. Nekajkrat se je popravil, potem pa je silnil rafal. En meter od tal je bor prerezalo in počasi se je razprostrl preko skal. Vsi so zaploskali. "Ži = vijo, Madon, najboljši mitraljezec Kosovelove briga = de." Njemu se je zdelo, da še ni bil nikoli tako srečen.

Zvečer dolgo ni mogel zaspati. Večkrat je nežno bo žal svojo mašinko, preden je zaspal.

Pri Hudi južini je Madon, triinštiridesetletni mi = traljezec Kosovelove brigade, napravil svoje zadnje junaštvo.

Večkrat je že zamenjal okvir, ko so se za hrbtom o = glasile brzostrelke. Nenci so prišli za hrbet. Ma = don je pograbil strojnico in se z enim sunkom vr = gel na nasprotno stran. Niti sekunda ni minila in že je spusti rafal v sredo sovražne kolone. "Umik,

tja na levo," je slišal komandanta. "Mitraljezci naj
ščitijo unik. Potem za nami." Lino Madona so sklo =
njeni hiteli zadnji njegovi tovariši. "Madon, unakni
se." Eden ga je pograbil za ovratnik, toda on se ga
je otresel in streljal dalje.
To je pograbil mitraljez in hotel končno steci, ga
je zadelo. Zviškoma je padel preko brena.
Tisti večer so govorili dolgo v noč o Madonu.

STARKA ZA VASJO

Srečko Kosovel

Lačni otroci ležijo na senu,
burja vihra skozi lino
pod nizkim, sivim čelom hiše --
noč je pokrila ravnino.

Mali sanja: krompirček,
ne eden ... polna skleda...
Tiho stopa za temno vasjo
raztrgana sivka - Beda.

Drugi sanja: krompirček v oblici
urzle ročice ogreje.
Tiho stopa za hišami
in se ledeno zasmije.

Tretji, četrti in peti in vsi ...
tisoč in več - jaz ne morem spati.
Ničesar nimam in vendar mislim:
vse, o vse bi vam moral dati!

MARIJA V LANDARSKI JAMI

France Bevk

To se je godilo takrat, ko je kralj Herodež iskal Jezuščka, da bi ga umoril. Mati božja je zavila sina v pisano ruto in zbežala z njim po svetu. Tavela sta iz kraja v kraj, a Herodeževi hlapci niso mirovali, zmeraj so jima bili za petmi. Dolgo sta blodila, da sta prišla končno v Nadiško dolino. Materi, božji so krvavele noge, da so se poznale rdeče stopinje. Jezušček ji je jokal v naročju. Se malo, majceno malo, pa bi se zgrudila in ne bi mogla več dalje. Pod Landarjem je na strmem bregu čepela ženica in pasla edino kozo.

"Kam tako tečeš?" je odgovorila Marijo. "Odpočij se in položi otroka v senco, da bo spal, jaz mu bom z zeleno vejo odganjala muhe."

"Ne smem se počiti," je potožila božja mati Marija. "Herodeževi hlapci so za menoj: bojim se, da me dohitijo, mi vzamejo otroka in ga umorijo. Zaradi ljubega Jezusa te prosim, skrij naju, ako moreš!"

"Bog pomagaj!" je vzkliknila ženica. "Če je tako, le brenž za mano! Pa otroka mi daj, saj ga težko nosiš! Pazila bom nanj in mehko držala, nič se ne boj!"

Marija ji je dala sina. Ženica ga je vzela v naročje, pustila kozo, da se je sama pasla, pa stopila po stezi proti sivi skalnati steni. Mati božja jo je le stežka dohajala, zdaj pa zdaj se je spotaknila in pala. In kamor je pala, povsod je zrastle nova roža. Ženica je vso pot tolažila jokajočega Jezuščka:

"Tiho bodi, ubožec moj, to je božja stezica, nihče hudobnih zamjo ne ve, skrita bosta ko sladko jedro v lupini."

Ustavila se je pred visoko steno. Sredi stene je zijala jama, Landarska jama, še dandanes se vidi. Zdelo

se je, da nobena pot ne drži do nje, a ženica je poznala stezo, kozjo stezico, ki je vodila navzgor. V hladni jami je sedla na skalo, zibala dete v naročju in mu pela staro pesem o ubogi zemljici, o otrocih, ki jočejo in ne morejo spati, ker so lačni:

Spite, otroci, zaprite oči,
sanje prinese vam božje dари!

Jezušček je zaspal in ženica mu je z zeleno vejico odganjala muhe. Medtem so Herodeževi hlapci pretaknili vse deželo, preiskali so vsako koč, vsak gram. Ko Marije in Jezuščka niso našli, so se čudili in odšli proti severu. Jezušček je bil rešen.

"Veliko sem ti dolžna," je rekla Marija ženici; "kaj naj ti dam?"

"Kaj naj mi daš, ko si sama uboga?" je odgovorila ženica. "Bodi za božje plačilo!" Tedaj se je Marija ozrla po ubogi zemljici na pobočjih Lije in Mataturja, kjer otroci od gladu ne morejo zaspati, in se je blago nasnehnila. Segla je v nedrje in dala ženici kostanj.

"To ti bodi božje plačilo!" je rekla. "Vsadi, da zraste otrokom kruh in da ogrne zelen plašč gole obronke."

Ko je dejala Marija in odšla z Jezuščkom čez Matatur na Tolminsko, Herodeževi hlapci so jo za zmeraj izgrešili.

Uboga ženica, ki je imela ono samo kozjo, je vsadila kostanj, nosila v prgišču vodo iz Nadize ter ga zalivala. Zraslo je kašata drevo in obilno obrodilo. Otroci so pobirali njegove sadove, jih pekli v žerjavici in uživali. Tako je prišel kostanj v Slovensko Benečijo. Njegovi gozdiči še danes pokrivajo sironašne obronke. V Landarski jami pa stoji oltar a na njem podobna čudodelne Matere božje.

HEJ, BRIGADE!

Matej Bor

Hej, brigade, hitite,
razpodite, zatrite
požigalce slovenskih domov!
Hej mašina, zagedi,
naj odmeva povsodi
naš pozdrav iz svobodnih gozdov!

Kje so noje, pregrade?
za slovenske brigade?
Ne; za nas ni pregraj in ne noji!
Po slemenih oblačnih
in po grapah temačnih
vse od zmage do zmage napreji!

Čez poljane požgane
tja do bele Ljubljane
naša vojska prodre kot vihar.
Dokler tu so brigade,
kdo zemljo nam ukrade?
Na Slovenskem smo mi gospodar!

DANES JE POLITKOMISAR BATALJONA

Preko goriške ravni se je odražala v jesenskem soncu temna črta. Strelnski jarek. Voč dni je neprosto vrolo. Nemci so se besno zaletavali iz Gorice, da bi predrli.

Tisto jutro je bilo čudovito. Od morja je potegnil topel veter in rumeno listje je plesalo po zraku. Nastajal je krasen oktoberski dan. V jarku so partizani še spali zviti v klopčiče. Le straže, ki so jih obsevali prvi jutranji žarki, so nemo strmele proti Gorici. Nekaj sto metrov pred njimi so se razločno videli Nemci, ki so švigali med hišami. Pod šopom cipres je stal njihov težki mitraljez. Prejšnje dni je bil za skalno ograjo, pa so ga mine pregnale.

Le od časa do časa je počil kak strel proti Gorici. Komandant in komisar bataljona, ki sta se vgnezdila z zemljevidi, daljnogledi in pisalnim strojem v nizki hiši, sta predobro slutila, da je ta tišina sumljiva. Tako je pač pred vsakim spopadom. Administratorka Dušica je srebalo mleko in ju gledala z velikimi očmi. Pred nekaj tedni je bila še v šoli in je le iz časopisov včasih razbrala, da je vojna težka stvar. V srcu je nosila od rojstva brezmejno sovraštvo do fašistov. Bila ga je z materinim mlekom, gojila ga je skozi mlada leta. Osmege septembra je tudi njo potegnil silen vihar, ki se je sprostil na Primorskem.

Ni še popila mleka, ko je pri Gorici votlo zabobnelo. Strepetala je. V teh dneh je že spoznala topeve. Trenutek za tem so splevale granate preko njih in se raztreščile nekje na njivah. "Ples se je zopet pričel," se je smehljal komandant. Z daljnogledom se je zazrl skozi okno. Kanonada se je stopnjevala. Nemci so popravljali in granate so vedno bolj

tipale nazaj k jarku. Partizani so se stili na dno jarka, le komandirji in stražarji so imeli pri pete oči na ciprese in hiše, kjer so ždeli nemški pesaki.

Nenadoma je nastala tišina. Dim in prah, ki so ga povzročale granate, je veter hitro odnašal proti Gorici. Sonce se je zopet nasmejalo.

Komandant je planil iz hiše in stekel k jarku. Vedel je, sedaj bodo navalili. "Na mesta," je zakričal kar med tekom in zviško skočil v jarek.

Izpod cipres se je z dolgim rafalom oglasil mitraljez, pa izza hiš in ograje. Takoj nato so se vsuili Nemci in stekli preko njiv in travnikov. "Ogenj," se je čul komandirjev glas, potem je vse oglušil ropot pušk in mitraljezov. Nemci so se pilepili k tlom. Po trebuhu so se plazili dalje. Nekateri so se dvignili in hoteli steči. S široko razprtimi rokami so padli na obraz. Izza hiš so se še vedno vsipali. Komandant jih je videl skozi daljnogled naravnost v obraz.

Boj se je razbesnel. Nemci so obležali med razori in za skalami in niso mogli naprej. Toda izza hiš so še vedno prihajali novi. "Kje se le vzamejo;" je monljal predse komandant. Bil si je na jasnem, da bodo skušali predreti. Njegov odsek so si zbrali za preboj. Če jih vržejo iz jarka, potem jih bodo imeli na čistini kot zajce. Jez den je treba vzdržati. Na štab brigade bo poslal po ojačenje. Vse to je povedal tudi komandirjen. Z očmi je iskral kurirja. Toda vsak mož je dragocen. Eden na deset Nemcev. Tedaj je pomislil na dušico.

Po trebuhu se je splazil iz jarka. Vso pot ga je spremljal tisti težki vrag izpod cipres. Dušica je tipkala. "Štab III. bataljona. Položaj. Ob 8. uri 37 minut je prišel sovražnik na našem odseku z močno topniško predpripravo. Ob granat trije mrtvi, pet ranjenih. Ob 9. uri 14 minut je prešla pešadija v napad. Boj še traja. Pritisk je močan. Izgleda, da skušajo na našem odseku prebiti fronto. Prosimo za takojšnjo pomoč. Zadržati moramo

do noči, ker je unik na čistini težak. S rt fašiz-
mu, svobodo nam - du!"

"Dušica, ali bi ti nesla to poročilo v štab? Kurir-
ja ne morem poslati, ker je vsaka puška potrebna v
jarku. Dan je še dolg. Nemcev pa je kot listja in
trave."

Dušica je plašno pogledovala komandanta. Toda sa-
mo trenutek. Sovraštvo do fašistov, nakopičeno, v
njeneu srcu, je premagalo bojazen. Obleklaje suknič
se opasal in s puško v roki stopila na prag.

Pred njo se je bleščalo goriško polje v dopoldans
kem soncu. Po njivah in travnikih so se razloeno
odražali rjavi madeži, ki so jih pustile granate.
Na drugi strani, med vinogradi in čresnjami, so se
žikale bele hise. Tam je bil štab.

Ko se je spustila za hišo skozi vrt, je oglusujoč
zopot naenkrat utihnil. Samo listje pod njenimi
nogami je šušelo. Pekoliko se je zmedla. Še ji je
vedela: spet bodo pričeli topovi in ravno po njen
ni poti. Ko je stekla po rebri in prišla do pr-
vih razorov, je v Gorici že zabobnelo. Toda v njej
se je prebudil vojak. Naprej! Čez pol ure bodo
zopet naskočili in zdržati je treba! Ko so švig
mle granate preko nje, se je sklonila. Toda na-
slednji trenutek jo je pritisk vrgel ob tla. Zem-
lja ji je udarila v obraz. Z razaršeni lasmi
in s polnimi usti prsti se je dvignila. Nič več
ni bilo v njej strahu. Pred seboj je videla sko-
zi kopreno dima le belo hišo in rdečo streho, ki
se je zlivala s pordelimi listi trt. Tam je štab
brigade. Granate padajo okoli nje. Od časa do ča-
sa se nagonsko vrže na tla in izpljune prst. Tam
variši čakajo...orda jih sedaj trgajo granate. In
zopet se požene naprej. Z očmi meri razdaljo. Še
malo, še do onega drevesa, pa bo konec čistine.

Zčuden so jo pogledali v štabu, ko je obstala
pred njimi zasopljena, z razpuščenimi lasmi in
vsa polna prsti. Brez besed jim je dala pismo in
se utrujeno naslonila na vrata....

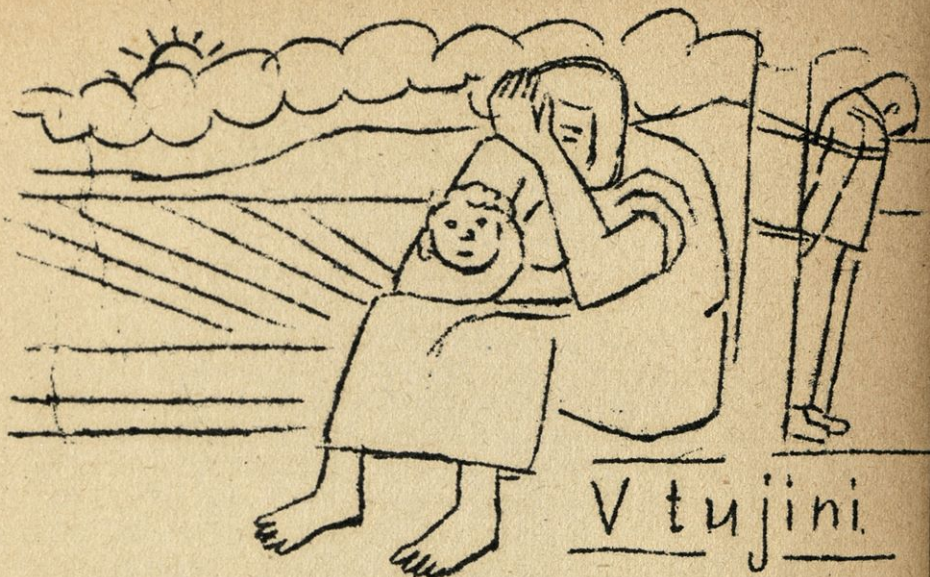
..Dušica Bratuž je danes politkomisar bataljona.

SOČI

Simon Gregorčič

Krasna si, bistra hči planin,
brdka v prirodni si lepoti,
ko ti prozornih globočin
nevihte temne srd ne moti,
krasna si hči planin!
Tvoj tek je živ in je lehak,
ko hod deklet s planine;
in jasna si ko gorski zrak,
in glasna si, kot spev krepak
planinske je mladine, -
krasna si hči planin!
Rad gledam ti v valove bodre,
valove te zeleno modre:
tema zelen planinskih trav
in vedra višnjevost višav
lepo se v njih je zlila;
na rosah sinjega neba,
na rosah zelenih gora
lepoto to si pila, -
krasna si hči planin!
Ti meni si predraga znanka!
Ko z gorskih prišumiš dobrav,
od doma se mi zdiš poslanika,
nesoča mnog mi ljub pozdrav,
Bog sprimi te tu sred planjav!...
Kako glasno, ljubo šumljaš,
kako čvrsto, krepko skakljaš,
ko sred gora še pot imaš!
A ko pridereš na ravnine,
zakaj te živa radost mine?
Kaj trudno lezeš in počasi,
zakaj so tožni tvoji glasi?
Težko se ločiš od hribov,

zibel e tvojega domovja?
Kar iš, da tečeš tik grobov,
grobov slovenskega domovja?
Obojno bol pač tu trpiš!
V te boli tožna in počasna,
ogrona solza se mi zdiš,
a še kot solza - krasna!
Krasna si hči planin,
brdka v prirodni si lepoti,
ko ti vrozornih globočin
nevih divje srde ne motil!
Pa, oh, proti tebi žuga
vihar rozen, vihar strašan;
prihrupel gorkega bo juga,
divjal črno lodno bo raven,
gorje, da ni ta dan!
Mač tabo je en bo obok,
krog tebe pasvinčena toča,
in dež krvav in solz potok,
in bliski in rom - oh, bitva vroča!
Toč sekla brki ka bodo jekla,
in ti ni boš vava tekla.
Kri naša te počila bo,
sovražna te ka la bo!
Takrač se spomni bistra Soča,
kar gorko ti srce naroča:
kar bode shranjenih voda
v oblakih tvojega neba,
kar vode v tvojih bo planinah,
kar bode v cvetnih je ravninah,
tačas prodrvi vse na dan,
narasti, vzkipi v tok strašan
Ne stiskaj v meje se bregov,
srdita čez branove stopi,
in tujce, zemlje lačne utopi
na dno razpenjenih valov!

V tujini.

Tja pojdem, kjer so rasle moje najlepše rože, tja, kjer sem poslušal svoje najslajše pesmi; v tiste kraje pojdem, ki so poslušali smehljaje moj prvi glas, veseli klic škrljancá pod soncem. Tolikokrat so mi dali tolažbe; vselej, kadar sem prišel utrujen, pust in premražen, so mi dali okrepičila in ói stega ognja. Kje so?...

Ali bi se povrnil tja, v tiste blagoslovljene kraje, kjer se je moje srce trepetaje odprlo? Tja, se povrnem: vesele pesmi so tam, vroče, sončne. Rač bi pel, da bi se zvrnil ta črni kamen od moje duše...

(Ivan Cankar: Podobe iz sanj)

ČAS JE, DA SE VRNEMO!

Mnogo nas je primorskih Slovencev v Milanu in se verni Italiji sploh. Največ nas živi tukaj v tuji ni že mnogo let. Težke razmere, ki so zavladale na naši zemlji kmalu po prvi svetovni vojni, ko je bila naša lepa dežela priključena Italiji, so nas tirale v tujino za kruhom. Fašistični režim je razhajal pri nas hujše kot po ostalih deželah Italije. Oblasti so postopale z našim življenjem na Primorskem slabše kot z Arabci v Libiji. Odvzemale so nam polagoma pravico za pravico. Zatirale so našo visoko narodno kulturo, naše s pridom zgrajeno gošpodarstvo; odpravila so naše sole. V naše kraje je fašistična Italija pošiljala svoje ljudi, večinoma izrodke najslabšega kova; našim delavcem in naši inteligenci pa je jemala mesta in jim onemogočala obstoj na lastni zemlji. Kdor ni imel premoženja, da bi živel od njega, je bil primoran zapustiti domačijo in iti v borbo za kruh v tuje kraje. Fašistična Italija je hotela iztrgati iz naše zemlje tudi državne nameščence našega porekla. Začela je z železničarji. Že leta 1924. in 1925. je začela naše železničarje premeščati z družinami vred v notranjost Italije, večinoma na jug: na Sicilijo, na Sardenijo, v Kalabrijo, itd. Kot pregnanci so morali naši železničarji, ki so bili zavezni, zapuščati svojo zemljo. Kmalu potem je prišla vrsta na naše učitelje. Tudi ti so bili spočetka premeščeni večinoma na jug. Njim so sledili vsi tisti, ki jim je bil obstoj omogočen samo z delom, ki ga pa doma niso dobili. Tako si srečeval že v tisti dobi primorske Slovence po celi Italiji. Vsi veste, kako je bilo naše življenje v tem pregnanstvu. Daleč od naše domačije, na tuji zemlji, smo se borili za obstanek. Največja skupina nas je bila

v severni Italiji, kamor so se polagoma dali prene-
siti z juga tudi mnogi pregnani železničarji in u-
čitelji. Toda režim, ki nas je odtrgal od naše zem-
lje, nam ni mogel zatreti naše narodne zavesti. Če-
tudi daleč od domovine, smo ostali vsi zavedni sino-
vi naše domovine, naše zemlje. Vsi dobro poznate, ka-
ko smo se povezali med seboj, kakor je posebno naša
skupina v Milanu in oklici vedno bolj družila. Nik-
dar ne bomo pozabili naših sestankov, ki so postaja-
li vedno številnejši in vedno bolj navdušeni. Ogre-
vali smo svojo narodno zavest tudi na tuji zemlji,
gojili našo slovensko besedo in pesem, v naši in za-
vesti, da bo prišel dan, ko bo nasilstev v naši domo-
vini konec, ko bo prepadel nečloveški režim, ki je
tlačil naše primorsko ljudstvo.

Prišlo je do druge svetovne vojne, do napada fašis-
tične Italije na našo domovino Jugoslavijo. Štiri
dolga leta je razsajala ta kruta vojna po naši zem-
lji. Grozote, ki jih je pretrpela v tej dobi Jugos-
lavija in Primorska, so nepopisne. Naše ljudstvo je
doživljalo najhujšo Kalvarijo, svojega obstoja, a ni
klonilo, ni izgubilo upa v skorajšnje odrešenje. Na-
rodno-osvobodilni pokret, s partizani in terenci, je
pisal na naši zemlji najlepše strani junaštva in
požrtvovanja. Najboljše sinove je izgubila naša zem-
lja v dolgi borbi za svobodo, ogromne žrtve je do-
prinesla naša domovina, a končno je letosnja po-
vlad prinela svobodo tudi naši Primorju. Maršal
drug Tito, pod katerega vodstva so se hrabro bori-
rili tudi naši primorski partizani, je prve dni ma-
ja proglasil osvobojenje naše Primorske. Po 25. le-
tih trpljenja, zapostavljanja in žrtev smo primorski
Slovenci končno dosegli ono svobodo, ki je bila, v
vsej tej dobi naše edino stremljenje, naš največji
ideal.

Če imamo tu v Milanu naš Narodno-osvobodilni od-
bor in naš Urad za repatriacijo, ki neutrudoma skr-
bita tudi za primorske Slovence, smo precej dobro
poučeni o razmerah, ki vladajo sedaj pri nas na Pri-
morskem. Sedanji položaj na naši zemlji še ni pra-

vi. Kljub temu, da je maršal Tito s svojo vojsko za sedel in osvobodil celo Primorsko, da so Primorci takoj vzeli v roko civilno oblast na naši zemlji, je prišlo do nesoglasja z zavezniškimi vojnimi oblastmi, ki so se pojavile v delu našega Primorja, posebno v Trstu in Gorici, šele po zasedbi naše dežele po hrabrih edinicah IV. jugoslovanske armade. Zato je maršal Tito po dogovoru z maršalom Alek = sandrom pristal na to, da se na slovenskem Primorju začasno potegne demarkacijska črta, ki deli na dve naše dežele. Anglo-amerikanci so namreč zahtevali to začasno demarkacijo, da ščitijo pot, ki veže luko Trst z avstrijskim zaledjem, ki so ga oni zasedli. R. di teh pogojev je prišlo na Primorskem do čudnega položaja. Znatno del slovenske primorske zemlje živi sedaj pod anglo-amerikansko okupacijo, čeprav so narodno-osvobodilni odbori po nekod popolnoma slovenski, drugje pa mešani, kakor je pač sestavljeno prebivalstvo posameznih krajev. Jasno je, da naš živelj pod zavezniško vojaško upravo nestrpen in razočaran, ker je že po približno enem mesecu po osvoboditvi s strani Titove vojske doživel pogodbeni umik znagoslavne armade in prišel pod zavezniško kontrolo. Prvotno navdušenje je na ta način prešlo ponekod v razočaranje in zaskrbljenost za naše pravice. Toda naše slovensko primorsko ljudstvo mora razumeti resnost položaja, ki je pri nas nastal, pa zaslugi reakcije, po dotiki Titove vojske z zavezniškimi silami. Naš živelj ima razumevanje za odlok maršala Tita, da začasno zapusti del Primorske, da ne pride do nepotrebnega trenja z nevarnimi posledicami. Naši Primorci pa so si obenem svesti svojih pravic in ne dvomijo, da pridejo vsi slovenski kraji naše Primorske pod novo demokratično federativno Jugoslavijo, čim se razčisti položaj in ko pride do mirovne konference, ki bo morala končno veljavno priznati slovensko Primorje novi Jugoslaviji. Ne smemo se torej predajati malodušnosti, toda obenem tudi ne smemo biti nestrpni. Zavedati se moramo, da narodu, ki je toliko pretrpel in doprinesel za svoje os

svobojenje, nihče ne bo mogel kratiti svetih pravi in da naše slovensko Primorje še čaka dan končne zmage in pravične razmejitve.

Pogostoma se pogovarjam z vami, dragi tovariši Primorci. Vsakikrat opažam pri vas nestrpnost, žejo po poročilih o položajih v domovini, o končno veljavni rešitvi situacije v naši deželi ob Jadranu in ob Soči, o možnosti vrnitve v domovino. Razumem vas. Nestrpnost je človeška lastnost. Moram vam priznati, da sem tudi jaz sam nestrpen in da hrepenim kot vi vsi, da se čimprej vrnem na domača, osvobojena tla. Toda, še enkrat vam priporočam, potrpite še nekoliko. Našemu odboru in Uradu za repatriacijo leži povratek naših Primorcev ravno tako močno pri srcu, kot repatriacija ostalih Jugoslovanov: bivših vojnih ujetnikov, internirancev in pregnancev.

Delo Odbora in Urada za repatriacijo v tem smislu je stalno in neumorno. Težko je mnogo. Toda vse težkote bomo odstanili ali premestili. Tako težko delo kot je repatriacija zahteva dobro, vestno organizacijo, dolge priprave. Na sestanku primorskih Slovencev, ki se je vršil v sedežu našega Odbora, dne 22. julija, smo vam podali izčrpno sliko položaja, prikazali smernice našega dela, dali pojasnila, ki ste jih od nas želeli. Poudarjam še enkrat, da domovina pričakuje vse in rabi vse. Vsi se moramo vrniti v našo zemljo, v novo Jugoslavijo. Doma nas čaka ogromno dela. Vsak izmed nas se ga bo moral lotiti z vso nemo in neumnostjo, vsak po svojih možnostih. Posebno so nam pri srcu vaši otroci, naš naraščaj, v katerega stavljamo najlepše upe. Ne kateri vaših najmlajših sploh ne poznajo domovine, ker so bili rojeni tu, na tuji zemlji. Nekateri, žalibog, ne poznajo niti naše slovenske besede. Ali prav ti bodo najsrečnejši. Prišli bodo v domovino v najnežnejših letih svojega življenja. Zaživeli bodo novo življenje. Žejno bodo srkali sok življenja na naši lepi, osvobojeni zemlji. Dorasčali bodo v pravem okolišču, v pravi domovini, v pravi soili, ob novi vzgoji. Dorasli bodo v prave moze in

žene, take kot jih pripravlja nova Jugoslavija. Naša Delegacija v Rimu je dosegla prav te dni od višje zavezniške komande v Italiji, da prične njen Urad za repatriacijo v Milanu. Upamo, da se končno le pričelo s konkretnim delom in da bodo naši prvi transporti krenili v domovino čimprej in po najkrajši poti. Seveda, razumeti morate, da pridejo pri repatriaciji najprej v poštev naši tovariši, bivši vojni ujetniki, interniranci in pregnanci. Ti tovariši že leta v najtežjem položaju, brez sredstev. Mnogi so bolehní. Oni morajo prvi odpotovati v domovino. Za njimi pa pridemo mi, primorski Slovenci. Naša vrnitev v domovino nam bo delala ne kaj težkoč, ker so tu Primorci večinoma z družinami, s pohištvom in številno prtljago. Toda tudi te težkoče bomo premagali. Najprej se morajo vrniti v domovino naši učitelji in učiteljice, ki jih naše šole nujno potrebujejo. Šolska vzgoja naše mlade dne v domovini mora biti čimprej urejena. Naši učitelji, ki niso vezani na družino in na težko prtljago, naj se vrnejo v domovino čimprej, tudi če na svojo roko. Toda prepričan sem, da nam bo uspelo, da se kaj kmalu vrnejo v domovino tudi vsi ostali Primorci.

Državni nameščenci se ne bojte, da boste zaradi zapustitve naših mest trpeli morda kako izgubo na službenih letih, na plači, na pridobljeni pokojnini itd. Za vse to se vlada v Sloveniji že nanima. Vse to bo najlepše urejeno in rešeno. Vsak posameznik ima zajamčene vse svoje službene pravice. Celó več naša merodajna Ministrstva že delajo na novi ureditvi plač. Za železničarje je ta ureditev že dovršena in iz nje je razvidno, kako pravično in temeljito skrbi nova Jugoslavija za delovno ljudstvo. Tudi za ostale državne in privatne nameščence je ureditev plač že v teku ali pa že dovršena. To nam je lep dokaz, da nova Jugoslavija ni več država birokratizma in da se tu vprašanja, ki so se preje reševala mesece in leta, ko so se tudi nujni akti kopičili in zastajali na mizah različnih ministrstev, sedaj rešujejo vestno in hitro.

Dragi tovariši Primorci! Naša vrnitev v domovino je blizu! Bodino si tega svesti in pripravljajmo se nanj. Izrabimo dobro čas, ki nas še loči od vrnitve. Vsi tisti, ki se še niste javili pri nas, se čimprej javite z vsemi podatki. Povežite se med seboj! Obveščajte znance, ki morda še niso prišli z nami v stik. Tovariši učitelji, ki ste sedaj bolj prosti, pomagajte nam. Nas Urad za repatriacijo mora imeti evidenco vseh primorskih Slovencev, ki se bodo vrnil v domovino. Seznanji morajo biti čim izčrpnjeji, da nam bodo prava podlaga pri organizaciji bodoče repatriacije. Repatriacija bo težko delo, toda kako bo zadoščenje nas vseh, ko bo dovršena. Sedanja prehodna doba mora biti čim krajša. Ne strašimo se dela! Ko bo naša številna skupina zopet v domovini, ko bomo delali doma, na domači grudi, za našo skupnost, bomo zaživeli novo, prerojeno, plodovito življenje. Tudi mi Primorci bomo končno živeli in delali za svoj narod in ne več za tujca. Nova demokratična federativna Jugoslavija nas pričakuje, kot dobra mati pod svoje okralje. Ob Jadranu in ob Soči nas čaka lepša bodočnost!

(Jože Janež)

PRIPRAVIMO SE ZA ODHOD!

Glavno tezišče NOOJa mora sloneti na kulturno-prosvetnem delu in to je ozko povezano z delom propagande. Po izvedbi pa je ločeno in razdeljeno na sledeča področja. (Torazdelitev vam predstavim iz dveh razlogov. Prvič zato, ker bi vam rad nakazal zamisel za delo na tem polju in drugič zato, ker bi rad zvedel za vse vaše nacerte, nasvete in kritiko. Tako glede prosvetnega dela, kot propagandnega in tako celotne organizacije v severni Italiji.)

1.) Pouk slovenščine in drugih predmetov v štirih ločenih skupinah, ki se formirajo na podlagi zna = nja, sposobnosti in starosti tistih, ki se tečajev udeležujejo. Podrobno razpredelbo smo objavili že prej vsem, ki se za to zanimajo. Do danes se je prijavilo za te učne ure nad 30 primorskih Slovencev. Jasno je, da problem s tem še zdaleka ni re = šen. Morda je za silo rešen za krog slovenskih družin, ki se nahajajo v Milanu ali v njega nepo sredni bližini. Toda vsi drugi otroci, ki se nahajajo razkropljeni po celi severni Italiji in ki žive še v bolj bednih razmerah, so ostali tam, kjer so bili. Njih politična in jezikovna izobrazba je pristno italijanska. Kako naj bo tudi njih značaj obrnjen za novimi slovenskimi silnicami, če njih starši nočejo ali ne morejo z njimi govoriti slovenski? Ali pa če govorijo, govorijo tako, da se otrok navadi neko primorsko-italijansko mešanico ki nima ne glave ne repa. Niti malo nočem obtoževati Slovencev, ki so morali gotovo več pretrpeti pod italijanskimi fašisti, kot mi, toda nisem si mogel kaj, da ne bi vsem predočil tega tako perečega vprašanja narodne samostojnosti. Kajti znano je, da je prva stopnja za potujčenje baš prepoved

in uničenje materinske govorice. Za vse te ljudi in otroke bi bilo treba organizirati izdajanje čim večjega števila knjig, časopisov, morda celo šol ali kolonij, vsega, kar more in mora dvigniti narodno za vest in možnost izobrazbe.

Morda si lahko priznamo, da bo treba se precej časa, predno bo možno govoriti in udejestviti načrtno, masovno repatriacijo primorskih Slovencev. Ta čas pa, ki nam v tem razdobju ostaja, bi bilo treba izrabi- ti, da ljudi, ki še žive pod vplivom fašističnih in reakcionarnih smernic, politično in kulturno vzgaja- jo in to v veliko večji meri, kot se to dela do se- danj. Za to pa je potrebno veliko ljudi, pomoči, de- narja, prometnih sredstev, predvsem pa prepričanja, da je to delo enake važnosti, kot drugo, če ne večje. O priliki se bom pri tem problemu dalje ustavil; za- nocej se mi zdi dovolj, da sem vprašanje načel, še enkrat javno počrtal. Če se zavedamo važnosti, se mora vprašanje sedaj samo premakniti iz izhodne točke.

1.) Prosvetno-kulturni odsek si je vzela za nalogo, da organizira sistematično urejeno knjižnico, ki bo vsem dostopna ter bo zato v pomoč šoli, mitingom in vsem, ki se za slovensko besedo zanimajo. Treba je izvesti akcijo za nakup, nabiranje, iskanje in darovanje knjig. Knjižnica naj bi bila duša našega dela, kajti v njej bi mogli najti vse, kar bi nas za- nimalo. Naši otroci bi se z veliko večjim veseljem učili slovenščine, če bi jim mogli dati na razpolo- go dovolj lepih knjig. Odrasli Slovenci bi veliko bolj postali povezani, če bi obiskovali knjižnico in čitalnico in s tem bi nimogrede tudi svoja ob- zorja razširili. Vojni ujetniki, ki se zbirajo za odhod, se ne bodo dolgočasili, če bodo imeli na raz- polago naše sodobne revije.

Vse in vse premalo se zavedamo, da je prav jezik tisti, ki nas dviga, ki nas opredeljuje, ki nas dela narod. Jezik je tisti, na katerega predvsem nasla- gajo svoje narodne pravice in zahteve. Jezik nas

loži od Srbov, od Slovanov, od Germanov in Romanov. In kdor ne pozna svojega naroda, kdor ne zna pravilno slovenski govoriti in pisati, kdor ne pozna svoje svetovno znane literature, ni pravi Slovenec, ni pravi Slovan. Prepričal bi vas rad o tej najini potrebi; to se pravi, ne prepričal, samo misel bi vam rad podal, kajti razumljivo je, da ima vsak izmed nas svoje delo in tolikokrat pozabi v njem na tisto, kar je še bolj važnega krog njega.

3.) Tretji način našega dela naj bi se izkristaliziral na tako imenovanih "svobodnih večerih" ali kot jih imenujejo pri nas doma "ustnjeni časopis". Ti večeri bi morali biti sredina vsega dela, ne samo kulturno-prosvetnega.

Ali vam je na primer še pred očmi uspeh prvega in drugega in tretjega mitinga, ki smo jih priredili? Ali se spomnite, da na prvem mitingu ni bilo mnogo več kot 50 ljudi, da kljub skrbni pripravi drugi miting ni dosegel polnega uspeha in da primorskih Slovencev tudi tretji ni navdušil tako, kot bi moral? Kje je vzrok? V ožjem krogu smo si ga že poiskali in treba je, da se ga vsi zavedamo: obisk primorskih Slovencev na mitingih je imel večino. Ali to ljudstvo, ki je živelo zadnjih dvajset let pod Italijo, se je precej drugače razvijalo kot naše onstran meje, v Jugoslaviji. Nočem pobijati zagotavljanj, da se je to ljudstvo vedno počutila slovenske krvi, da so doma govorili - na skrivaj - slovenski, da so brali slovenske knjige, toda eno je in ostane: fašizem je kljub vsem naporom slovenskega naroda pod njegovim jarmom dobro opravil svoje delo. Otroke je pomešal z italijanskimi, naučil jih je v italijanskih šolah italijanščine, dal jim je italijansko vojaško vzgojo "Balilla". Starejšim je po kapljicah vlival, počasi, čisto počasi tujo, neslovensko miselnost v njih hotenje in nehanje. Na kratko: fašizem je dobro naredil to, kar je nameraval. Med slovenskim narodom na tej in na oni strani stare meje je napravil zarezo, da bo treba veliko naporov in veliko časa, da jo bomo

izbrisali.

Ko smo ustanovili naš narodno-osvobodilni odbor, ko smo sestavljali osnovni program za delo, smo gledali na vse to kot na enoten problem. Mislili smo, da je eno in isto slovenski narod na tej in na oni strani meje. Ali bolje: nič nismo mislili na to razliko, ker se je nismo niti zavedali.

Na mitingih, pri zanimanju za delo in časopis, pri zanimanju za slovensko besedo, pri debati, se šele po kaže jasno ta razlika. Naši ljudje tam onkraj so kljub slabim razmeram (ali pa morda prav zaradi njih) začeli že davno ločiti dobro od slabega, slovensko od neslovenskega.

Tu pa slišiš še danes približno take razgovore in opombe: "Ti boš šel v naše kraje?" vpraša France Zaletel žaneza Trpina, ki je tu železničar ali učitelj ali karkoli. "A, seveda! Na vsak način. Rad bi videl spet naše kraje in Slovenijo. Seveda, če bo boljše kazalo tukaj, bomo pa kar ostali. Tu ima mo kruh gotov. Dobro smo živeli prej tukaj!"

In spet: "Ti je ugajal današnji miting?" "Seveda, krasen je bil. Naravnost imeniten! Toda če bi priredili vice in burke in ples, bi bilo lepše, ali ne? In tudi več ljudi bi prišlo."

Vidite, v teh malenkostih obstoji tista velika razlika, pri kateri bi bilo treba začeti. Tu je vrzel, ki je nismo dovolj poznali. Še enkrat opomnim na tem mestu, da nisem hotel žaliti slovenskih čustev zavednih primorskih Slovencev, hotel sem pa pokazati na napake, ki obstoje in jih ni mogoče negirati. Dejstvo je tako in spoprijazniti se je treba s to mislijo. Vse te ljudi, ki tako mislijo, je treba prepričevati, vzgajati, govoriti jim. Treba jim je odpreti oči, dopovedati, da to ni prav. Navaditi jih je treba, da se bodo hoteli zanimati za vse važne probleme sedanosti. Navaditi, da bodo radi poslušali referate, se udeleževali debate in brali časopise! In kako biti kos vsem tem nalogam? Odgovor: sami si moramo biti najprej na jasnem, kako in kaj. Vedeti je treba dobro, kak potek naj ima naša akcija. In na

splošno: treba je, da se pogovorimo, treba je, da postavimo naše sile enotno. Konje in vole je treba vpreži če ne za isto oje, vsaj na isti strani voza, da bo šel naprej. Če pa bi vpregli vsak svojega oslička na svojo stran, ne bi prišli daleč s svojimi načrti...

Na teh večerih moramo ustvariti dušo našemu delu. Treba je izdelati sredino in iz nje iti na široko. Treba je prijeti za metodo, ki se je pri nas že 10 let ne rabi več. Sistem vseobčnega gibanja, ki naj sam od sebe rodi sredino, se tu ne obnese.

Naše poglede smo si v tujini gotovo poglobili. Tisti, ki so več prestali, več poskusili, več sveta videli, vedo več. In tisti bi morali nam povedati, kaj mislijo, kako gledajo iz nekega evropskega stališča na slovanske in slovenske razmere. Tisti bi se morali neprestano boriti proti na žalost tako poznani "kranjski zaplankanosti", ki ni hotela nikoli pogledati preko robu domačega praga. Treba je, da tega evropskega pogleda prinesemo tudi v sredo slovenskega nehanja. Zato pa je nujno, da se tu dokončno izoblikujemo, ker človek samo kot določena izdobra = grajena celota more koristiti in vplivati. Ne da bi popravljali ali izboljševali, ne! Treba je samo oblikovati, treba je dati ljudem pogleda v svet. Ne samo tistega, ki ga dajejo časopisi, ne samo tistega, da znaš v časopisu brati med vrsticami; treba je, da vemo, kaj tujina o nas misli, kaj sodi o naši bodočnosti...

orda si mislite: lepi načrti. Kisen delal načrtov ki se ne dajo uresničiti. Govoril sem o nujni potrebi.

In če ne bi uspeli ne v prvi ne v drugi nalogi, to je, da širokih plasti pripovednih Slovencev ne znamo vzgojiti, če ne bi imeli časa ne volje za vsa predevanja in debate, ki bi nas same izoblikovale (tu mislim na stare in mlade. Stare še bolj, ker so de lona sokriji za mizerijo, iz katere se šele danes dvigamo!), če ne znamo tega, je treba, da se shajamo v organizacijske svrhe. Govoriti moramo o de =

lu, ki je pred nami! Treba je, da kritiziramo napake ter odobrimo pozitivne strani opravljenega dela...

(Odlomki iz referata, ki ga je imel tov. Suhadolnik Stane na I. Svobodnem večeru dne 11. VII. 1945.)

ZGODOVINA PRIMORSKE

Dragi tovariši, dragi Primorci! Pred nekaj meseci, to je 5. maja smo vsi Jugoslovani na našem prvem sestanku proslavljali in pozdravljali tu iz tujine našo osvobojeno domovino Jugoslavijo, našega velikega borca, velikega vođjo tovariša, maršala Tita. Tisti veliki dan je srce vsakega Jugoslovana vriskalo od veselja. Še močneje je vriskalo srce nas Primorcev. Danes naša srca ne vriskajo več. A tudi ne tožijo in ne plakajo. Ne! Srce nas vseh Primorcev je samo užaljeno, globoko ranjeno. Užaljeno in ranjeno potu je v teh dneh tja gor na našo zemljo, v našo prelepo Primorsko.

Dragi tovariši! Želela bi, da naša to ranjeno srce v teh težkih dneh nekaj tistega čudovitega miru, ki ga je našlo boje. Vabim vas, da se popnete tudi vi na skalovito pobočje našega Čavna, na vrh te gore. Obudimo skupno zgodovino našega Primorja, tega ne precenljivega kosa naše zemlje, obudimo zgodovino našega, iz teh sivih skal, iz kraškega granita, vzraslega rodu.

Sedimo na vrhu Čavna in glejte, vsa Primorska je pred našimi očmi. Sonce, čista sinjina našega neba in tišina počivajo nad to veličastno podobo. V čudovitem miru se iz naših zamaknjenih misli razpenja pred očmi in pred dušo usodna zgodovina tega kosa naše zemlje in njenega rodu. Misli grede nazaj, v daljno, prastaro dobo in gledajo vso Primorsko

zakrito v jaso prastarih gozdov. Bohotna, brezskrbna narava kraljuje in gospoduje, a ta zemlja, od prirode in ušode zaznamovana, že prisluskuje peketanju konj, ki nosijo iz nepoznatih dežel nepregledne čete jez= decev. Iz stoletja v stoletje drviyo po tej zemlji nemirna ljudstva, želna novih, sončnih dežel: Iliri, Kelti, Rimljani, Larkomani, Kvadi, Goti, Huni, Heruli, Vzhodni Goti, neniški Langobardi - pred kolikimi poho di in krvavimi boji trepeta ta zemlja! Kdo so? -

Ilirijani prvi prebivalci? Zgodovina nam točno ne oz nači, kateri narod je imel tisočletja v posesti na= še kraje, toda povedano je, da so za dobe Rimljanov prebivali po teh krajih Iliri. Njih kraljestvo je segalo tja do albanskih gora. Današnji Albanci so več ali manj čisti potomci teh prvotnih prebival= cev naše pokrajine. Naš pesnik Valentin Vočnik sma tra, da so Slovenci od nekđaj stanovali po naših kra jih in imali Ilirce za njihove pračede. V svojem sla vospevu "Ilirija oživljena" trdi zato, da pomenja Il= lirec toliko kot Slovenec. Toda kaj bo že tako ali drugače, za nas je vendar zanimivo to, da so bivali dolga stoletja, če ne tisočletje, po naših krajih, dokler jih niso premagali Rimljani in zasedli te na še kraje. Tu so Rimljani gospodarili, dokler se niso začeli pomikati v Italijo Larkomani, Kvadi in Goti, nato Huni. Vsa ta ljudstva so drla v Italijo sl. zj naše kraje in jih popolnoma opustošila. Te opustoše ne kraje so zasedli v 6. stoletju Slovenci. Priborili so si jih z mečem v rokah. Prišli so od daleč, tam iz velikih ravnin, napetimi med Vislo in Karpati. Zapelji ve lepota obljubljenih dežel je gnala tudi nje z Obri vred iz širnih ravnin južne Rusije. Kmalu ko so zased li naše kraje, so pretrgali zvezo z Obri in leta 564. so sami premagali Langobarde, oziroma njih vojvode v Fur= laniji. Začne se doba popolne samostojnosti. V tej do= bi so Čedadski vojvode pogosto iskali pomoči pri naših prednikih. Na vojvodskem dvoru v Čedadu razumeli slo vensčino, kot enakovreden jezik očrnejšega soseda. V času te samostojnosti so naši pračedi začeli obdelo vati osvojeno zemljo in se tako z njo združili v ne=

razdružljiv in blagoslovljen zakon. Zesloveli so kot dobri poljedelci. Bili so tudi pridni živinorejci in čebelarji. Doba miru, blagostanja in sloge v življenju kolektivnih zadrug je zavladaha med Slovenci Doba popolne samostojnosti. A mir, blagostanje in samostojnost so trajale temu rodu le dve stoletji. Skupno s Kristusovo vero pride Slovincem doba suženjstva.

Nečvorno tragično in težko pojmljivo je to nasprotje Kristusov nauk, beseda, ki je bila znanilka prostosti miru in sprave, ta beseda je postala nešim pradedov nositeljica suženjstva. Daj prav o tistem času za = vlada sramotno podložništvo in suženjstvo, ki je za dolga stoletja postalo usodno za ves slovenski rod. Patriarh Pavlin II. si je namreč prizadeval, da bi pokristjnil Slovence. V ta namen se je zatekel k samemu Karlu Velikemu, in ga pregovoril, da jih napad. Karel Veliki je po kratkem boju zavzel naše kraje. Patriarh Pavlin II. je tako podredil Slovence krščanski veri, Karel Veliki pa svoji oblasti. Naši pradedi so pod novim frankovskim gospodarjem, ki jim je pri nesel Kristusovo vero, služili kot suznji na njihovih gračevih in dvorih. Njihovi gospodarji so jih lahko prodajali in zamenjavali, kot se jim je zljubilo. Ob lepi Adriji je takrat cvetela ta žalostna in sramotna kupcija, ki je trajala skoro tja do konca srednjega veka. Slovenske suznje so kupovali Ladjari, Benečani in Crki, jih prevžali po morju in prodajali mo hamedniskim vladarjem v Aziji, Afriki in Spaniji. Od časa Karla Velikega pa tja skozi stoletja gre ta naša zemlja in našo zasuznjeni rod iz roke v roko, iz oblasti enega gospodarja v oblast drugega. Od leta 771. pa tja skozi stoletja gospodarijo naši zemljin našemu rodu tujci. Od Karla Velikega dalje ji gospodarijo nejni grofje, ki se nastanaj po naših krajih. Ljudstvo jim mora zidati njih bivališča. Tedaj nastapejo prvi gradovi na naši zemlji. Tedaj obcutijo naši ljudje to najtežje breme suženjstva. Spoman na tlako in zidanje gradov na strahih hribih se je ohranil v ljudskem poročilu do današnjega dne.

Leta 1001. podeli Cesar Oton I. Akvilejski cerkvi polovico zemlje med Sočo, Vipavo, Devinom in Alpami. Leta 1028. ji podeli cesar Konrad ves Kras z Vipavo, Postojno, Cerknico tja do Reke. Naša pokrajina pride tako v vladarsko oblast patriarhov. Ta vlada vna zdrži par stoletij in se razteza od Piave do Hrvaškega, od Adrije do Karavank. Država patriarhov in njih vazalov razpade leta 1420. Tolminsko pride v oblast nemških grofov in leta 1500. z Goriško vred pod Avstrijo. Doba suženjstva traja. Je li naše ljudstvo mirno prenašalo to suženjstvo? Ne. Slovani že od pamtiveka ljubijo svobodo kot noben drug narod. Že stari zgodovinar Prokopij piše o Slovanih sledeče: "Že od nekdaj vidimo, da Slovani žive v demokraciji. Svoje zahteve razpravljajo v ljudski zbornici." Rimski cesar Avgurcij, ki je na padel in hotel podvreči Slované, piše v "Strategikon" sledeče: "Slovani ljubijo svobodo; oni ne trpe nikakega absolutizma. Smatran, da ni lahka naloga podjarmiti te narode." Ponosni smo, da te zgodovinske oznacbe veljajo še danes za vse slovanke narode. In bodo veljale. Kako naj ne bi veljale za naše primorske pračede? Tudi oni so bili zaslužni in borili so se, da bi se jama rešili. Tragične legende nam slikajo boje, borbe, ki jih je naše primorsko ljudstvo vodilo proti tujim grofom in valpetom, ki so gospodarili na naši zemlji. V zgodovini so zapisani tolminski in goriški punti, zapisa ni so uporniki Ivan Gradnik, Gregor Lobal, Lovrenc Kragulj, Martin Muniha in drugi, katerim so tuji valpeti leta 1714. na Travniku v Gorici odsekali glave in njih trupla razčetverili ter poedine ude obesili pri Solkanu, Panovcu in Krojni. Naj nisoorda skozi stoletja ginili, umirali za svobodo našega naroda, naše zemlje tisoči kmečkih ljudi, uporniki, punterji, ki so jih valpeti metali v podzemlje in jame ter so tam umirali ob drobtini kruha in požirku vode, dokler niso umrli in so njih trupla tam segnala ter so posamezni deli počasi

pocepali skozi mrežo v spodaj stoječo vodo. Ali niso umirali za svobodo našega ljudstva in naše zemlje tisoči in tisoči v krvavih bojih s Turki? Od leta 1750. dalje je naše ljudstvo skozi tri stoletja pisalo svojo, tragično zgodovino s krvjo in solzami, ko je vzdrževalo napade in napore Turkov, ki so s svojimi četami poplavljalj naše pokrajine, požigali, plenili in odvajali v suznost naše ljudi. Skozi stoletja je ~~impelo~~ ginilo in umiralo za svobodo to naše primorsko ljudstvo, a svoboda se mu je odnikala kakor začarana, le v pravljici živeča, omanljiva lepota.

S francosko revolucijo zaveje v Evropi nov duh. Pričnejo se Napoleonovi vojni pohodi po celi Evropi. Leta 1797. je Napoleon v vojni z Avstrijo. Francoska vojska gre skozi naše kraje in prinaša zemlji pa ljudstvu nova gorja. Po Dunajskem miru odstopi leta 1806. Avstrija Napoleonu vse svoje dežele med Alpami, Savo in Jadranskim morjem. Po določitvi tega miru pride naša Primorska skupno s Kranjsko in drugimi pokrajinami pod francosko vlado. Vse te naše pokrajine se sedaj imenujejo Ilirske dežele. To francosko gospodarstvo traja pri nas štiri leta in prineslo je našim ljudem viden, četudi medel zarek svobode. Nova francoska vlada je olajšala kmetu tlako, roboto, desetino. Naše ljudstvo vendar dočaka nekak polovičarski konec podloznitva do grofov. Naš kmet ne doseže popolne gospodarske svobode, a štiriletna francoska vlada pusti v naših krajih globok vpliv na duševno življenje Slovencev; razširila nam je namreč kulturno obzorje in nam pokazala nove cilje v bodočnosti. V tem času prebujenja pozne prve a bohote mladika naše slovenske književnosti. Književnost je bila v vsej naši zgodovini velikega pomena za obstoj našega naroda. Naj omenimo za primer samo največjega pesnika te dobe Preser na. On je v svojih pesnih naš prvi in največji glasnik tistih svetih želja, ki so zavestno ali podzavestno že tlele skozi stoletja v duši našega

naroda: želja po svobodi, po bratstvu in želja po združenju vseh slovanskih narodov.

Dragi tovariši! Naj zaključim z letnicami ta kratek zgodovinski pregled naše Primorske. Po padcu Napoleona zaidejo tudi našim Ilirskim deželam med hi žarki svobode. Naši kraji preidejo spet pod avstrijsko oblast. Leta 1800. nam prinese spet nove luči. To leto je živa zareza, ki deli 19. stoletje v dve polovici. V tem usodnem času se donotno zaključijo tiranska doba graščinskega fevdalizma; usoda narodov se menja, nastopa nov čas, ki loči duhove, sloje in stanovce. Nove sile, ki jih je zbudila francoska revolucija, te nove sile stopajo na tirišče javnega življenja. V tem času vzplamti ideja narodnosti. Tudi v našem narodu se rodi in gori vse do danes. Želja, da se otrese suženjskega jarma, da se združi v enoto z drugimi sosednjimi slovanskimi narodi, ne ugasne več, pa če jo zatira še tako kruta sila. Skozi vso zadnjo polovico prejšnjega stoletja in skozi vse dvajseto stoletje stremijo vsi: naše primorsko ljudstvo, naši poštenci in zavedni možje, glasniki, pesniki, vsi z besedo in dejanjem, delajo za uresničenje tega našega skupnega cilja. Leta 1918/ postane naš senpo dokončani vojni in razrušitvi šeststo let vladajoče avstrije - resnica. Trije naši južnoslovanski narodi se združijo v enotno domovino Jugoslavijo. Toda nam Primorcem ni dano, da bi stopili v družino naših bratov. Tuje sile nam pri Rapalski konferenci začrtajo meje in vržejo naše meje, vse naše ljudstvo pod tiransko fašistično suženjstvo. Kaj se je vršilo v tej dolgi dobi suženstva, kako se je godilo primorskemu ljudstvu, naši Primorski Sloveniji, ve vsakdo od nas. Kakšna čudovita moč je držala pri življenju naše ljudstvo, da ni omagalo, da ni obležalo strto v tej strašni petindvajsetletni dobi? Držala jo je pri življenju vera, neomajna vera v svobodo in končno združitvev s skupno domovino Jugoslavijo. Onstran mej je stala Jugoslavija, tam je stala naša bela Ljubljana, srce

našega slovenstva, naše narodno in kulturno središče. V sanjah smo gledali nanjo, na Jugoslavijo onstran meje vseh petindvajset let. Kot naš veliki romar Ivan Cankar v svoji črtici "Sanje o Ljubljani" smo jo gledali.

Prepojeno v srcu, v duši, v vsem svojem telesu s to vero, z vero v naše končno združenje, je stopilo primorsko ljudstvo tudi na najstrašnejši del križavega pota. V štiriletnih partizanskih borbah, je naše primorsko ljudstvo pod vodstvom maršala Tita dalo vse, kar mora narod dati za svojo svobodo, za svobodo naše skupne domovine Jugoslavije.

Dragi tovariši, dragi Primorci! Bežen pregled zgodovine naše Primorske nam kaže, da primorsko ljudstvo več kot tisoč in tristo let junško kljubuje vsi, še tako krutim silam. Bežen pregled te naše zgodovine, iz samega trpljenja zgrajene, katere zaključek naj bi bila ta štiriletna borba, ta naša blesteča epopeja, nam daje danes, nam mora dati vsem Primorcem vsem Jugoslovanom tiste čudovite moči, da gledamo, kakor se spodobi junškemu narodu, da gledamo: moč, žatostjo na krivico, ki so nam jo hoteli zadati na Primorski, daje sile. Vsa junška preteklost našega naroda nam ne dovoli, da bi nas to začasno kosanje zemlje in črtanje mej spravilo v malodušje. Ne na ločjsja! V nas mora biti trdna vera, da se bo naša pravična primorska pravda uredila - in Primorska bo postala v celoti del Jugoslavije. To je naša goreča želja. Želja, da bomo skupno gradili našo razdeleženo domovino, da bo naš narod ustvaril svojim sinovom tisto svetlo in svobodno bodočnost, za katero se bori več kot tisoč let, in za kar je dalo toliko naših najboljših svoje življenje.

Tovariši, naj živi naša svobodna Primorska v okviru naše demokratične federativne Jugoslavije!
Naj živi naš veliki maršal Tito!

(Referat, ki ga je imela tov. Iva Breščakova na I. se stanku Primorskih Slovencev dne 22. VII. 1945.)

PRVI SESTANEK PRIMORSKIH SLOVENCEV

Dne 22.VII.1945. se je ob 10. uri dopoldne vršil v prostorih NOOJa prvi sestanek primorskih Slovencev, na katerem se je zbralo 80 udeležencev iz Milana in med katerimi so se nahajali tudi delegati iz Bergama, Lecca, Cremona, Novare, Torina, Aleksandrije in Lodijs. Na tem sestanku je govorila tov. Iva Breščakova (glej referat na strani 591). Njej je sledilo izvajanje tov. Fuksa Mirana, ki je povedal naslednje:

»Zahvaljujoč se tov. Breščakovi za predavanje, bi vam tudi jaz rad spregovoril nekaj besed. Borba, trpljenje in kri so bili spremljevalci slovenskih Primorcev skozi vsa stoletja. Še danes žal ni napočil čas, ko bi se ta del Evrope lahko odpočil in pričel novo mirno življenje. Medtem, ko mi tu zborujemo, manifestirajo v Trstu in slovenskem Primorju svojo pripadnost ideji, svobodi, demokraciji Jugoslavije stotisoči naših bratov in sester. Blizu smo vsem tem borcem, blizu smo vsem tem našim bratom in se stram, blizu tem tovarišem. Dajejo nam ponoven dokaz velike borbenosti in zagotavljajo, da je naš narod pripravljen na vse, samo na ponovno sužnost in trpljenje ne!

Predno preidem na vaše vprašanje, vam moram govoriti še o nečem. Tudi med nami, tudi med našim narodom imamo garjeve ovce. Tudi med nami se najdejo ljudje, ki so za Judeževe groše pripravljeni prodati vse, svojo čast, svojo svobodo! Prodali so jo. Stopili so v tabor onih, katerih interes je rušitev naše države, onih, katerih namen je rušiti zgrajeno, ustvarjeno z milijonskimi žrtvami. Tudi med vas so prišli. Vsak dan imamo priliko, da iz vaših ust slišimo vprašanja polna strahu in bojzani,

vprašanja, ki so mi jasen dokaz podlega dela naših sovražnikov in vaše negotovosti.

Tovariši in tovarišice! V naši zemlji teče kri, kolje se in mori vse povsod. Narodne vstaje so ob vsakem koraku. Lakota, kuga, smrt so stalni gostje pri nas. Ali niso to besede, ki vam jih mečejo ti prekleti plačanci dnevno v obraz?! Kaj naj vam od govorim? Nič. Vsakemu izmed vas smo stalno pripravljene dati priliko potovanja v domovino. Tam se lahko na svoje oči prepričate o vsem. In če boste videli lakoto in kugo, če boste videli strah in morete, tedaj se vrnite. - Dosti je ljudi, ki so do sedaj imeli prikliko videti novo Jugoslavijo. In kaj pravijo? Govore o njej navdušeno, čudijo se redu in miru, čudijo se velikanski sposobnosti in podjetnosti našega naroda, ki se je z vso voljo vrgel na delo za obnovo porušenega. In tudi vi boste videli delo, delo in zopet delo. Čutili boste svobodo, ljubezen, ki vejedanes v naših krajih! Videli boste, da ste bili varani in obžalovali boste, da ste tudi samo za trenutek verjeli našim sovražnikom.

In če se danes ali jutri zopet pojavi kak tak "prijetelj", tedaj nastopite tako, kot se spodobi; pridite k nam, povejte nam in potožite. Vedno smo pripravljene, da vam natočimo čistega vina, da vam povemo resnico.

In še nekaj! Vprašanje Trsta vas boli. Ne samo vse, vse nas. Razumem, da z nzaupanjem gledate na političen razvoj tega vprašanja. Prevečkrat ste bili že prevarani. Preveč ste morali plačati.

Toda verujte! Danes ne stoji za vami ona stara Jugoslavija, ki jo je vodila beograjska "čarsija", Jugoslavija tisočkrat prodana. Ne! Danes stoji za vami nova Titova demokratska federativna Jugoslavija. Danes stoje za vami svi jugoslovanski narodi. Danes ste in ostanete direktna skrb federativne Slovenije in z njo cele Jugoslavije.

Domovina danes dela. Pozna samo delo in hoče samo delo poznati. Zgraditev novega, lepšega življenja!

Domovina danes potrebuje ljudi, potrebuje vsakogar, ki pošteno misli in pošteno dela! Prišel je čas, ko se tudi vi lahko končno vrnete na svoje domove, ko tudi vi po tolikoletni odsotnosti lahko obnete svojo vozovo proti domu v sigurnosti, da vas domovina težko čaka, da vas bo sprejela z odprtimi rokami. Danes vam lahko odgovorim na nešteto vprašanj, ki ste jih tolikokrat stavili v teh dneh: kako bomo izvedli rimpatriacijo in kako bo z vami. Vaše želje - so domovina. Naša dolžnost, da te vaše želje uresničimo. Da jih do danos nisimo, ni naša krivda. Tisoče velikih in majhnih zaprek nam je stalo na poti. Tudi danes še stojte, vendar pa obdo danos se gledamo z velikim zaupanjem, da bodo te naše želje uresničile in da nam bo ta pot v domovino kmalu odprta.

Čimnična izvedba bi bila približno sledeča: Upostevajoč, da je tu veliko število Primorcev z družinami, moramo napraviti delitev. V prvi vrsti, to je v prvih transportih bi odpotovali v domovino vsi oni, ki so tu brez družin, torej vsi oni prosti ljudje, katerih preselitev ne dela velikih preglavic. Ko pa že govorimo o družinah, moramo misliti tudi na otroke. Tudi za to je preskrbljeno. Vsi šoloobvezni otroci bodo poslani v domovino v najkrajšem času. Oni bodo razvrščeni po raznih internatih, kjer jim bo stavljeno na razpologo vse, da se čimprej seznanijo s slovenskim jezikom. Zakaj to? Iz popolno enostavnega razloga. Preselitev cele družine je v današnjih prilikah skoro nemogoča. Stojimo na stališču, da naj vsak prinese s seboj vse. Prevozna sredstva pa so tako majhna, da je preselitev ogromnog, večina družin z vso njihovo imovino nemogoča. Vsled tega morajo počakati, da se vzpostavi redna železniška zveza med severno Italijo in našimi kraji. Ne smemo pa dopustiti, da bi vsled tega trpeli otroci in izgubljali šolska leta. Zato pošljemo otroke najprej. Pošljemo jih domov, da se čimprej uživijo v nove prilike, čimprej se nauče oziroma izpopolnijo v materinskem jeziku. Bodite uverjeni vsi

očetje in posebno še matere, da se bo tem otrokom dobro godilo; bodite brez skrbi, kajti vaši otroci gredo resnično domov, resnično med svoje ljudi.

Kaj vas čaka v domovini? Brez dvoma delo! Vi vsi pa ste delali tudi tukaj. Vi vsi ste tu delali ve liko let. Bodite brez skrbi! Nihče vas ne misli oropati vaših pravic. Službena leta vam bodo pri znana, pravtako pokojnina. Najboljše je, še rečem kar na kratko: vse, kar ste tu zaslužili, vam bo domovina priznala, vam bo domovina plačala.

Današnje stanje našega delavstva in uradništva je urejeno tako, da ima vsak, kdor dela, pravico na dobro življenje. Zaslužek, ji je omejen (to je, najnižja plača 2500 novih dinarjev za uradnika poslednjega plačilnega razreda pa vse do najvišje plače 6000 din), nam daje garancijo, da sta delo in plača pravilno razdeljeni. Prilike prehrane se boljša jo. V nekaterih predelih so že odpravljene življenjske nakaznice, promet je skoro povsod vzpostavljen in če bo šlo naprej tako, bomo imeli v jeseni vse ga dovolj.

Odgovoril sem vam na nekaj najvažnejših vprašanj. Vem, da jih je še mnogo, ki vas mučijo. V debati, ki se bo razvila, naj vsak tovariš, vsaka tovarišica vpraša vse ono, kar jo teži. Pozivam vas vse, da nam pri težkem delu repatriacije pomagate z vse mi svojimi močmi. Delajte spiske v Italiji živečih primorskih Slovencev, obveščajte o vsem one, ki iz katerega koli razloga ne morejo samih priti do nas. Povežite vsem onim, ki še stojijo ob strani, da jih čaka in kliče domovina, da jih vabi in da jih bo sprejela kot svoje otroke s pravo materinsko ljubeznijo. «

Po Fuksovem govoru se je razvila živahna enourna debata vseh navzočih. Ob koncu je bil NOGJ naprosen, naj o vsem tekočem glede repatriacije poroča v svojem glasilu "Glas nove Jugoslavije".

Uredil Suhadolnik Stane, opremil pa Davor Band.

N A D O M A Č I Z E M L J I

Tito o Primorski	5
Vladimir Seliškar: Zgodovinska ura Primorske	6
Viktor Avbelj: Primorska vojska	11
Izredno dnevno povelje IX. Korpusa	15
Jaka Avšič: Pohod v Benečijo	17
Vladna izjava	19
Marija Vilfan: Razgovor z Bevkom	20
Tito zagotavlja	24
Saša Štempihar: Kulturno-prosvetno delo	26
Zemljevid Primorske Slovenije	31

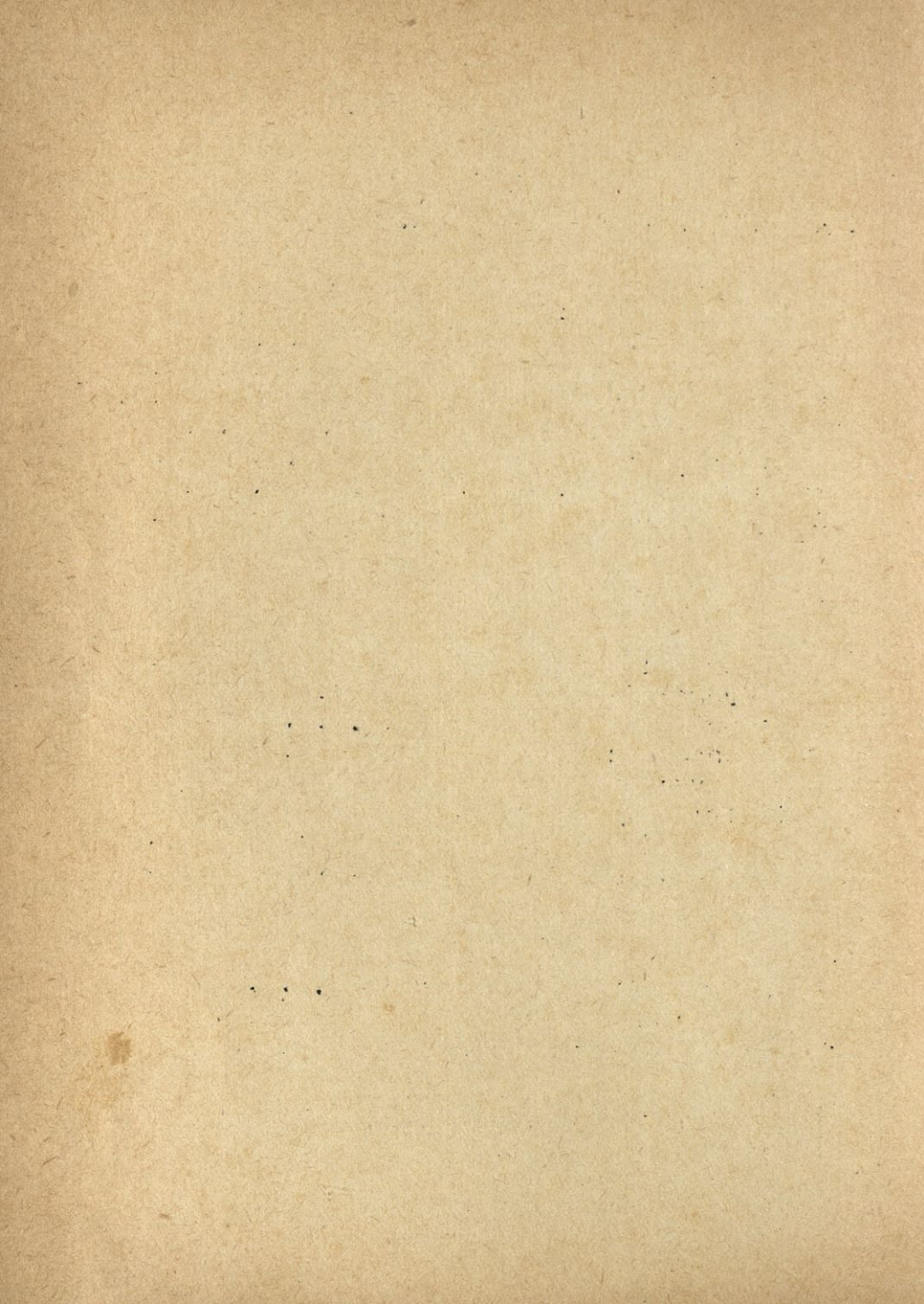
S L O V E N S K A B E S E D A

Ivan Pregelj: Kaj se vam zdi	33
Simon Gregorčič: Bratje, v kolo	34
"Ta bo pela iz mojih rok"	35
Srečko Kosovel: Starka za vasjo	37
France Bevk: Marija v Landarski jami	38
Matej Bor: Hej, brigade	40
Danes je politkomisar bataljona	41
Simon Gregorčič: Soči	44

V T U J I N I

Ivan Cankar: Podobe iz sanj	47
Jože Janež: Čas je, da se vrnemo	48
Suhadolnik Stane: Pripravimo se za odhod	54
Iva Breščakova: Zgodovina Primorske	59
Prvi sestanek primorskih Slovencev	66

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

GS

I 785 717

202119852

COBISS 0

INDUSTRIE GRAFICHE
LUIGI ROSIO
MILANO
★ VIA TADINO 47 ★